

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ
ԱՄՍԵՍՑ

ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԴՐԱՊԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏՍՐԻ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1885

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկրագործական, Որքածադիկ ՅԱՐՈՒԹԻՆ ՉԱՔՐԵԱՆ
Հաւասար Գերմանական բանաստեղծութեան Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
Գիւտ և հնար, Ստաւրացոյց Յ. ՅԻՅՍԻԻԶԵԱՆ
Աստղագիտական, Արեգական ազդեցութիւնն .. ՇԵՐՈՆԻՍՈՍ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ
Բանաստեղծական, Ս. Նաւազն ԴԵԻԱՆԻՑ
Մանկավարժական, Մանկապարտեզ ՎԱՅՆՈՒՆԻ
Աշուն (Լամառդին) ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Աղջկան մը օրագիրն (Իրական սպաւորութիւն) ևն ՄԵԼԱՆԻԱ
Պատմութիւն ծիսական (Տն. Թիւան) ԱՊՐՈ ՀԱՆԸՄԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՆ Գ. ՊԱՆՏԱՍԼԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

ԿՈՒՆԵԷԹ—ԻԻԼ—ԼՈՒՂԱՔ. — Բառագիրք Ֆռանսա-
թուրք. Հեղինակը Մէհմետ Շիւքրի եւ Միքայէլ Աշնեան
Պաշտօնատարք Հանրային Կրթութեան Նախարարութեան.

ՏԵՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

Հրատարակուեցաւ ամբողջ գործն որ կը սլարունակէ աւե-
լի քան 2000 երես երկու հատորի մէջ ամփոփեալ:
Գին 2 հատորին մէկ Օսմ. ոսկի

ԳԻՍԱԽՈՐՔ. — Հեղինակ Տ. Հերոնիմոս Բարսեղեան:

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀՐԵԱՅ, Պատկերազարդ. — Թարգմ. Կ.
Ս. Իւթիւնեան. հրատարակուած են Ա. Բ. և Գ. Հատորք:

ՀԻՒԱՆԴԻՆ ԲԱՐԵԿԱՄԸ. — Առաջնորդ հիւանդաց դար-
մանման ի Տր. Ս. Յ. Յակոբեանէ: Գին, 20 դահեկան:

ՇՈՂԵՐ ՈՒ ՅՈՂԵՐ. — Պատանեկական բանաստեղծու-
թիւնք. Մասն Ա. (1882-1885). — Աղեքաանլը Գ. Փա-
նոսեան:

ՍԻՐԱՆՅՇ. — Սրբուհի Տիւսաբ:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐԲ ԳԱՂՂԻԵՐԵՆԷ Ի ՀԱՅ ԹԱՐԳ-ՄԱՆՈՒԹԵԱՆ
— Յօրինեաց Ռ. Յ. Պէրպէրեան:

ԹՈՐՈՍ ԱՂԲԱՐ. (Մասն Բ.) — Գրեց Գ. Վ. Սրուանձա-
եանց: Գին 12 դահեկան

ԱՐԲԱ ՔՕՆՍԹԱՆԹԷՆ. — Թարգմանեց Եւփիմէ Պ. Օտ-
եան: Գին 10 դահեկան:

ԲԵՐԱՅԻ ԳԻՇԵՐՆԵՐ. — Հեղինակ Յակոբ Մ. Հանեան:
Գին 15 դահեկան:

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵԻՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱԽԱՌԱՍ
Մասն Ա. և Բ. — Տեղագրեց Մանուէլ Միրախորեան:

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԵԼԼԵՆԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԼԵԶՈՒԻ. —
Բաժանեալ ի յիսուն և հինգ դասս, յորինեալ ըստ նորա-
գոյն դրութեան ի պէտս Հայկազն ուսանողաց ի Տիմիւ-
րիոս Զօրագեանէ. Տպագրութիւն Պաղտատիւն. գին դճ. 1:

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

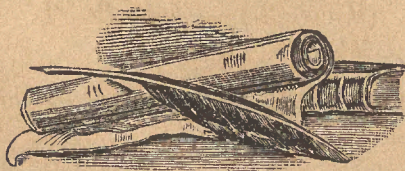
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՍԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1885

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՆՏԱՏԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

THE HISTORY OF THE

REIGN OF KING CHARLES THE FIRST

BY JOHN HALLAM

IN THREE VOLUMES

VOLUME THE FIRST

LONDON: PRINTED BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD, 1820.

Price 10s. 6d.

By the Author of the

History of the English and Scottish

Constitution

AND

OF THE

REIGN OF KING

CHARLES THE FIRST

BY

J. H.

JOHNSON

ST. PAULS

CHURCH-YARD

1820.

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

Պարսֆ կը համարիմք ջերմագին շնորհակալիք
յայտնել առ Մեծապատիւ Աղեքսանդր Էճէնսի Փանոս-
եան, ոյր խնամօքն հրատարակուեցաւ *Երկրագունքի*
նախօրդ ամսաթիւն՝ Հանդիսիս Տնօրէն-Խմբագրա-
պետին հիւանդութեան պատճառաւ:

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ

ՈՐԹԱԾԱՂԻԿ (ՔԻՒԼԼԷՍԷ)

... խմբագիր Երկրագունքի հանդիսի .

Նուառաս որ առիթ փախցունել չեմ ուզեր սիրելի ազգիս
ծառայելէ, այս անգամ կը դամնուիրել Երկրագունքի պատ-
ուարժան ընթերցողաց հետեւեալ դասը որ իւր տեսակին
մէջ յուսամ օգտակար պիտի հանդիսանայ:

Չեմ ուզեր երկար խօսիլ, այլ միայն կը բաղձամ որ,
Երկրագունքի յարդոյ աշխատակիցք միշտ նկատի ունենան այն
դասերն որոնք կարող են մեր ժողովրդի նիւթականին նը-
պաստել, որովհետեւ մեծ փորձով համոզուեցայ թէ առանց

նիւթականի ոչ ինչ բան կը լինի. գործունէութիւն, ճար-
պիկութիւն եւ այլ ամեն բան տկար են երբ քսակը տարաակ
է եւ չունի մարդ գրամ:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Յ. ՉԱՐԵԱՆ

Համառօտ հրահանգ այգիներու հիւանդութիւնը իմանալու եւ դարմանելու համար

Ա. Հիւանդութեան նշաններ. Բոլոր մեր այգեգործները
գիտեն ու կը ճանչնան որթի (ասմա) հիւանդութիւնը, որ
գոյութիւն գտնելով 27 տարիներէ ի վեր հազարաւոր այգե-
գործներ զուրկ կը թողու մասամբ կամ ամբողջապէս այգի-
ներու բերքերէն, խեղճ ու անօթի թողելով զանոնք. մանա-
ւանդ այն երկրի ժողովուրդները, որոնք միայն այգեգոր-
ծութեամբ կ'զբաղին: Այդ հիւանդութիւնը առաջ կը գոյա-
նայ մանրադիտական սունկերէ, որ իւր արմատները կը ձգէ
որթի կանանչ մասին մէջ ու անկէ կը ծըծէ իւր սնունդը:

Այդ սունկը շուտով կը չափնայ եւ իւր արմատներովը
կը պատէ տերեւներու, ճիւղերու ու պտուղներու երեսը եւ
կ'արգիլեն զանոնք զարգանալէ: Այս հիւանդութիւնը երե-
ւան գալէն մի քանի օր յետոյ՝ որթերը կ'սկսին թառամել
ու դեղնել, մատղաշ ոստերը կը ծածկուին ճերմակ ու փոքր
ինչ պըլըլոտ փոշով (թօզ) որ բորբոսի, հոտ ունի. քանի
մը օր անցնելէ յետոյ այդ փոշին կ'ստանայ մոխրագոյն փայլ
մը որուն համար ֆիւլ իսմ ֆիւլքեմե անուն ստացած է, ու
անոր տակը կը կազմուին մութ եւ խարտեալ բիծեր:

Սունկերով չըջապատեալ որթի բոլոր մասերը աճելէ կը
դադրին եւ բորբոսելուն պատճառաւ ծաղիկէ ետքն ալ պը-
տուղները չեն պարարտանար հիւթով ու աճելէ դադրելով
կը կարծրանան, կը սեւնան ու կը փճանան: Այդ սունկերը
եթէ խաղողի խոշոր հատերուն (թանէ) վերայ ինկնան, այն
ատեն շուտով կը պառուտին, եւ հիւթերը կը պարպուին.
չատ անգամ մէջի կուտերն անգամ կը թափի եւ չոր կեղեւը
կը մնայ: Այգիները այդ հիւանդութենէ ազատելու համար
պէտք է ծծումբ (քիւքիւրթ) ցանել ողիոյգի (ոսկզմ) բո-
լոր հիւանդ մասերուն վերայ. բայց ծըծումբը կը գործածուի

կամ ծրծրաբային գոյնի ձեռով կամ անոր փռչումը :

Բ. Որքերու ողկոյցները ծծումբով բժշկելու կերպը . Հիւանդ ողկոյցները բժշկելու համար անմիջապէս պէտք է դարմանութի հիւանդութեան նշանները երեւնալուն պէս . հիւանդութեան առաջին նշաններն են՝ տերեւներուն թառամիլը , դեղնիլը , մատղաղ ոտերուն ու տերեւներուն վերայ հոտաւոր բորբոսներով ձերմակ փոշիներու տարածուիլը : Ասոր հետ մէկտեղ պէտք է նաեւ ուշադրութիւն դարձնել հետեւեալ կարեւոր հանդամանքի վերայ . այգիներու մէջ կը գտնուին դանազան տեսակ խաւովներ , եւ այդ տեսակ խաւովները տարբեր արագութեամբ ենթակայ են որթածաղիկ կոչուած հիւանդութեան . ուստի այգեգործը պարտաւոր է աւելի ուշադիր լինել այդ տեսակներուն համար երբ նկատուին հիւանդութիւնը արտայայտող նախնական նշանները , խիսցն սկսելու է ամբողջ այգին դարմանել ու բժշկել , որովհետեւ գործնականապէս հասկցուած է թէ , հիւանդութիւնը պարզապէս կը տեսնուին այդ տեսակ թուփերու վերայ , յորմէ սունկերու գոյութիւնը կը տարածի բոլոր այգիին սաղմային գրութեան մէջ , այսինքն խիստ փոքր գրեթէ հասարակ աչքով անտեսանելի եղած ատեն :

Եթէ խաղովի այգին կը բաղկանայ մէկ տեսակ որթերէ կամ դանազան , բայց միատեսակ ենթակայ հիւանդութեան , այն ատեն աւելի ուշադրութիւն դարձնելու է այն որթերուն վերայ որոնք այգիի պատերուն մօտ կը գտնուին , նոյնպէս ջրանցնքներու , առուններու , փոսերու (հէնտէկ) ճանապարհաց երկայնութեամբ , որովհետեւ փորձով տեսնուած է որ բորբոսը աւելի շատ այդ որթերու վերայ կերեւին քան թէ միւսերուն , որք հեռու կը գտնուին այդ առարկաներէն : Ծծումբը ցանկելու համար ճիշտ ժամանակը գիտնալը յաջողութիւն գտնելու համար ամենաապահովոր պայմաններէն մէկն է , որովհետեւ եթէ որթը ծծումբով ցանկնք հիւանդութիւնը երեւնալէն առաջ , բնական է դիտնալ թէ՛ մենք ծծումբը ի զուր վառնած պիտի բլլանք , եւ ընդհատուալը եթէ բուն ժամանակը ձեռքէ հանենք ու փախցնենք , եւ թողունք որ հիւանդացուցիչ սունկերը մեծնան ու իրենց արմատները ամեն կողմ հաստատեն , այն ժամանակ ալ ծծ-

ումբ ցանեւը շատ քիչ օգտակար կրնայ ըլլալ, ուստի պէտք է յատկապէս ուշադրութիւն տալ (տըգաթ ընել) ծծումբը ցանելու համար, ճիշտ ժամանակը դնել:

Ծծումբը ցանելու ժամանակը գիտնալով հանդերձ պէտք է պահել նաեւ հետեւեալ կանոնները, որոնք մշակուած են բազմամեայ փորձառութեամբ:

1. Ծծումբով պէտք է ցանել այգիի բոլոր թուփերը ոչ միայն հիւանդները, կամ կանանչ մասերը այլ եւ բունը (քէօք):

2. Ծծումբի փոշին ցանելու համար պէտք է ընտրութիւն ընել որ, եղանակը ըլլայ հանգարտ, պայծառ, ու չոր: Եւ ցանելը՝ առաւօտեան կանուխ սկսելու է: Պէտք չէ որ ծծումբը ցանուի շատ տաք եղած ատեն, որովհետեւ ծծումբը կարող է այրել որթի կանանչ մասերը որոնց վրայ կը ցանուի: Նոյնպէս պէտք չէ նաեւ անձրեւի ատեն ցանել, որովհետեւ ծծումբը՝ անձրեւով շուտով կը լուացուի եւ անօգուտ կը մնայ:

3. Ընդհանրապէս ծծումբի փոշին պէտք է ցանել որթերուն ծաղիկելու ժամանակը:

4. Ծծումբի փոշին ցանելէ առաջ հարկաւոր է, կոտրտել անպոռուղ ճիւղերը, այրել կամ բոլորովին հեռացնել վանոնք այգիէն:

Ընդհանրապէս ծծումբի փոշին մէկ անգամ ցանելը բաւական չէ, որովհետեւ սունկը նորէն երեւան կը գայ, անոր համար, ծծումբի գործողութիւնը կրկնելու է 3 կամ 4 չաբաթ ետքը այսինքն ծաղիկէն 3—4 չաբաթ ետքը, երբ որ զաղողի հատիկները կը հասնին սիսեռի մեծութեան, եւ այդ երկրորդ ընդհանուր ցանուիլը ըստ մեծի մասին վերջինն է: Եթէ ցանելու ժամանակ վերոյիշեալ նախադուշութիւնները չեն կատարուիր, յաջողութիւնն ապահով չըլլար: սունկը կարող է երեւան գալ երկրորդ ցանումէն ետքն ալ, բայց այն ժամանակ հարկ չը կայ ընդհանուր (ալէսէվիէ) ցանման, այլ բաւական է մասնաւոր կամ տեղական ցանումը, այսինքն խաղողի ողկոյգներուն վերայ եւ ոչ թէ ամբողջ թուփը:

Գ. Ծծումբի փոշին ցանելու եղանակը. Խաղողը ծծումբի փոշիով աղէկ մը չաղուելու համար կը գործածուի փաքիկ

փութեր (քէօրիւք) սովորական փութերու նման : Փութի վերայի տախտակին վրայ կը գտնուի ծակ մը փութին մէջը ծծմբափոշի լեցնելու համար, ուրկէ փոշին լեցնելէ ետքը ծակը կը գոցուի խցանով (թափա), որ կապուած է փութին : Փութին ծայրը կը գտնուի խողովակի մը, որոյ ծայրը կը գլտնուի նաեւ լարէ ցանց մը (սառատ), որոյ միջոցաւ փութը (րիւզկեար) կառնու, ուրկէ եւ փոշին դուրս կը սրսկէ, այդ ցանցը խոնաւութենէ չաղտոտելու համար խողովակին ծայրը կը շինեն նաեւ մի փոքրիկ ծագառ (խուսի) :

Փութը ալեք չէ լեցնել չափազանց փոշիով, ապա թէ ոչ կարող է ճայթել :

Թութերու բոլոր մասերը ծածկելու է ծծումբի փոշիով, որ կարելի է բարակ շերտով, եւ ամեն տեղ հաւասարաչափ :

Ցանելէն ետքն ալ փութի մէջ փոշի թողելու չէ, որպէս զի փութի կաշիները չը փճանան, իւրաքանչիւր փութ 3—4 տարի կարող է գիմանալ եթէ մաքուր գործածուի :

ՃԱՇԱԿ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ⁽¹⁾

Ռ.

ՃՈՆԱԳՈՅՆ ԻՇԵԱՆՆ

Օր մ'ի դանիին կայսերական
Վեհազն իշխանք, սեպուհք գերման,
Բազմած ի Վորմս, ներքուլէին
Ըզգեղ, բզգանձ իւրեանց երկրին :

Սախի իշխանն, «Իմ նոխապանձ
է աշխարհքս եւ բազմագանձ,
Ասէր, յընդերս լեռանց խաւ խաւ
Հանք արծաթոյ ծածկի անբաւ : »

(1) Հանդիսիս բանաստեղծ որքան լիզուագէտ աշխատակից Տ. Ռէթէոս Պէրպէրեան կը շարունակէ մեր ընթերցողաց յընթերցումն տալ՝ բնագրէն Թարգմանելով՝ Գերմանական բանաստեղծութեան սիրագոյն ծաղիկներն :

«Չառասարուդիս երկրիս իմ հող
Տեսէ՛ք, գոչէր Հոռնի ընտրող,
Հովիտք յոսկի հունձ ծածանին,
Բլրոց վերայ ողկոյզք փայլին:»

«Մեծ քաղաքներ, հոխ հոխ վանքեր,
Պալերիոյ Լուսմիկն ասէր,
Կանգնին յերկրիս որ գանձերով
Ձէ ինչ ստոր ձերիցին բով:»

Վուրդեմպերկի սէր երբեհաւոյ,
Տէր պաշտելի, մօռուազարդ,
Ըսաւ. «Երկրիս փոքր եմ ուսանք,
Զուկն լեռներս արծաթոյ հանք:»

«Այլ մի գոհար ծածկէ անգին.
— Իւր անհառաց մէջ անագին
Կարեմ զըլուխս անխէք անհոգ
Հրպասակացս իմ զընել գոգ:»

Անդէն գոչեց Տէրըն Սափի,
Պալերային. Հրոտնոսի,
«Դու հոխագոյնն ի մեզ, իշխան,
Յերկրիդ ակունք կան պատուական:»

ՔՐԻՍՏԻԱՆ ՆՈՒՍՏԻՆՈՒՍ ՔԷՐՆԷՐ

Գ.

ՄՓՈՓԱՆՔ ՅԱՐՏԱՍՈՒՍ

Տրտում ես, ան, ինչո՞ւ, !
Մինչ զուարթ ծայր ամէն.
Յայտնեն աչերդ այդ բու,
Անտուշ, լացեր ես դու:

— Արտասուեցի միմալ.
Այսպիսի՛ է իմ վիշ.

Ինձ ցօղք եմ անուշակ,
Սփոփեն զիմ հոգեակ:

Քեզ մըտերիմք հրաւէր
Կարդան, եկ ի մեր գիրկ.
Թէ ի՛նչ ես կորուսեր՝
Է՞ր ծածկես, չես ասեր:

— Աղմուկ բառնայք ունայն,
Չէք իմանար զիմ ցաւ.
Չը կորուսի, սակայն
Կը պակասի ինձ այն:

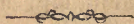
Քանչ լեր, արիացիր.
Պարմանի ես առոյգ.
Ի քո տիւ մարդն է ժիր,
Շահելու անձանձիր:

— Շահելու հար չըկայ.
Յինէն հեռի է յոյժ.
Ասողի պէս, գերակայ
Գերափայլ կը շողայ:

Ասեղց մարդ չի ցանկար.
Կը հրնուի յիւրեանց փայլ,
Եւ ի գիշեր պայծառ
Պօնու ի զմայլ անհառ:

-- Ո՛հ, եւ Էս, բզմայլուն,
Յայն կը յառիմ անդուլ.
Յորչափ կարեմ, անհուն
Թողէք լամ ցայգն ի բուն:

ԵՅԶԱՆ ՂՕԼՖԿԱՆԿ ՖՈՆ ԿԷՕԹԷ

ԵՐԵՔ ՔՆՁՈՒՆԵՐՆ

Երեք գնչու մի անգամ
Տեսայ յառօս մ'ի գեսնի,
Երբ կառֆս ի գիլ ի սաժան
Կտէր ցախուս մի խոպան:

Մին ձեռքն ունէր մի ջուրակ,
Երեկորին ճանանչով
Շուրջ վառ իվառ, սուանձնակ
Ածէր աշխոյժ մի երգակ:

Ծըխափայտիկ յիւր բերան
Երկրորդն ունէր, եւ ի ծուխն
Հայէր զուարթ իբրբ այն
Թէին լցուած իղձն համայն:

Երրորդն հանդարտ առնոյր բուն,
Բամբիւն ի կախ կար ծառէն,
Թելերն յուզէր շունչ հովուին,
Ժպտէր երազ մ'իւր հոգւոյն:

Ունէր հագուստն երեքին
Ծակտիք, գոյն գոյն կարկրսան,
Բայց անկառօս, սէգ էին,
Բախտին վըրայ խնդային:

Ինձ ցոյց տային թէ ի՛նչպէս,
Երբ մթնէ կեանք, ապաստան
Յերգ, ծուխ եւ բուն, եռապէս
Արհամարհել զայն կարես:

Մինչ քառալէր կառֆս ի բաց,
Դեռ յեսս երկնի հայէի
Գնչուներուն, բուխ դիմաց,
Սեւախոպնայն այն հերաց:

ԳԻՒՏՔ ԵՒ ՀՆԱՐՔ

ՄԱՐՄՆԱԽՈՇՈՐԱՑՈՅՑ ԿԱՄ ՍՏՈՒԱՐԱՑՈՅՑ

(MÉGALOSCOPE DU Dr. BOISSEAU DU ROCHER)

Այս նորահնար, ճարտարարուեստ եւ արդիւնաւատ, ամենաօգտակար գործիքը՝ որուն մեր պատուական եւ ուսումնապէրճ բարեկամ Տիար Կարապետ Յ. Պասմաճեան, վարդապետ դեղագործութեան եւ ուսանող բժշկութեան, իւր Հայ բժշկական բաժնից Բառարանին համեմատ Ստուարացոյց անունը տալ կը յորդորէ, մարմնոյն ներքին խորշերը եւ զգայարանքները տեսնելու կը ծառայէ :

Զէթէ միայն դիտնականք, բժշկիք եւ վիրաբայժք մեծապէս պիտի օգտին այս սքանչելի եւ փրկարար գիւտէն, այլ ամէն հետաքրքիր մարդ պիտի ուզէ տեսնել եւ գիտնալ մարմնոյն ներքին զգայարանաց առողջ կամ հիւանդ վիճակները, անոնց գործողութիւնք եւ գործունէութիւնք : Եթէ միայն իմաստասիրենք անմահ Քլօտ-Պեռնառ բնագէտին կենդանեաց վրայ ըրած տաժանելի փորձերը՝ ստամոքսին զանազան մասանց գործողութիւնք եւ անոնց արտադրած սննդարար եւ մարսողական հիւթերը քննելու համար, եթէ յիշենք այն արտաքոյ կարգի եւ սոսկ դիպուածական եղելութիւնը՝ որով դիտնականք առաջին անգամ կրցին մարդուս ստամոքսին ներքին խորշերը տեսնել, այն է Միացեալ Նահանգաց մէկ զօրականին պատերազմի ատեն ստամոքսին կողմը ստացած գնտակը՝ որ ստամոքսին մէկ դիէն մօտեր միւսէն ելեր էր առանց զինուորը մեռցնելու, որով բժշկիք կրցեր էին այն գոյացած՝ վերքէն տեսնել եւ քննել ստամոքսի մէջ եղած գործողութիւնք, եթէ դնահատենք բժշկաց շիփոթութիւնք եւ դժուարութիւնք երբ չեն կրնար զգալի աչօք տեսնել մարմնոյ ներքին հիւանդութիւնք, այս նորագիւտ եւ հրաշալի գործիքին ընելիք անգին ծառայութիւնք յայտ յանդիման կերելին : Ատենօք խեղճ կին մը յլուծեամբ միջոցին կիցնայ եւ

չարաչար հարուած մը կը կրէ, որով քիչ օրէն ծանր հիւանդութեամբ յանկողին կը ծառայէ: Փարիզու ամենէն համբաւաւոր մանկաբարձ բժիշկը (accoucheur) Դասսատու Բաթօն կը բերուի, որպէս զի տեսնէ թէ հիւանդը վիժմած է. բայց երկար քննութենէ վերջը հռչակաւոր բժիշկը կը վարանի, կը տագնապի եւ վերջապէս չի համարձակիր որոշ գաղափար մը տալ: Քանի մը օրէն հիւանդ կինը բարեկամուհւոյ մը թեղադրութեամբը կերթայ գիշերաշրջիկ կին մը տեսնելու՝ որուն համբաւը մեծ էր հիւանդութիւնները դուշակելու եւ բուժելու համար: Այս կինը բաճարցակապէս կը պնդէ թէ երախան ողջ է բայց շատ տկար է, հագլիւ շունչ կառնէ եւ պէտք եղած դեղերը տալով հիւանդը քանի մը ժամուան մէջ կը լաւանայ եւ իւր որովայնին մէջ մանկան շարժումները զգարով անշափ ուրախութեամբ կը խայտայ: Երբ հետեւեալ օրը Բաթօն եկաւ ու եղելութիւնը իմացաւ՝ չեմ վարմանար պօռաց, քանզի ան կինը կը տեսնէր եւ ես չեմ տեսներ: Նոյն իսկնդ, բարկասիրտ եւ կռպիտ բժիշկը երբ կոյս օրիորդի մը անտեսանելի անդամոց մէկ հիւանդութիւնը կը քննէր՝ բարկութեամբ կաղաղակէր որ չեմ տեսներ որ ինչ ըլլալը լաւ գիտնամ:

Այսպէս ալ՝ երբ ասկէ հինգ տարի առաջ վսեմաշուք Պաշտպանս ստամոքսի ամենածանր հիւանդութեամբ Փարիզ եկաւ, մեծագէտ եւ մասնագէտ Տօքթօր Ժէւմէն-Սէ, Տիւժառտէն-Պօմէս դիտնական բժիշկ բարեկամս եւ Տօքթօր Սելվէսթըր երկար քննութենէ եւ խորախորհուրդ վիճաբանութենէ ետեւ չի կրցին որոշել թէ քաղցկեղ կ'ա՞ր թէ ո՛չ: Իսկ եթէ Տօքթօր Պուասօ-Տիւ-Պուշէին թանկագին դործիքը ունենային, բնաւ դժուարութիւն չէր մնար:

Իսպալէ զուարճարան, նրբամիտ եւ հեռատես հեղինակը գիտես թէ երկար դար մը առաջ դուշակած էր այս բազմագուա գործիքը: Կը պատմէ թէ Բանթակուիւել օր մը կը հիւանդանոց եւ այնպիսի ցաւ մը կ'զգայ որ մարդ չի կրնար դուշակել: Ասոր ճարը սա պէս կը գտնէ: Ահագին սղիւնձէ մեծ եւ կրոր ամանի մը մէջ կը դնէ անձնուէր անձինք ու զանոնք կը կլլէ. ստամոքսին մէջ մասնաւոր մեքենայով մը այն կրոր ամանը կը բացուի, մէջի մարդիկ կը տեսնեն հի-

ւանդութիւնը եւ կիմացնեն Ռապէլի հսկայ դիւցազնին :

Ժամ է այժմ գիտնալ թէ ինչ է Մէկալօսքոր գործիքը՝ զոր մօտ օրերս դիտնական եւ բազմահմուտ Տօքթօռ Պուսսօ-Տիւ-Ռօշէ , մեր ծանօթ բժիշկը ցցուց Փարիզու Ռժշկական կաճառին . բարեհաճեցաւ նաեւ քանի մը օր առաջ Պարտիզպանեան Թագուոր էֆէնտի ազնիւ եւ ուսումնաստենչ բարեկամիս եւ ինձ : Կէս մէդրոյ երկայնութեամբ եւ եօթը հազարամեդր լայնութեամբ խողովակ մի է , որուն վերջացած ծայրը փոքր լապտեր մի կայ ելեքտրական լոյսով : Այս լոյսը մարմնոյն ներքին խորշերը այնչափ փառաւորութեամբ կը լուսաւորէ որ՝ ստամոքսին եւ ուրիշ ներքին զգայարանքը արեւանկարեւ շատ դիւրին է : Այն ելեքտրական լոյսով լուսաւորեալ լապտերին ետեւը եռանկիւն բիւրեղ մի կայ (պոլիսմայ) եւ երկու սալնաձեւ կորնթայդ ապակիներ . խողովակին սկզբնական ծայրը սովորական դիտակներու ապակիները կան : Այս դիտակը՝ տեսնուած մարմնամասը (որ քսան հարիւրամեդր տարածութիւն ունի) այն աստիճան կը խողորցնէ որ՝ ձեռքը , երեսը ինչպէս դիւրին է քննել , ստամոքսին եւ միւս անտեսանելի խորշերուն մասերն ալ անանկ քննել կարելի է : Ամէն օր այդ տեղերը գանձուած հիւանդ մասերը հնար է արեւանկարել ու այդ առօրեայ պատկերներով հիւանդութեան յառաջախաղաց կամ յետախաղաց ընթացքը բաղդառամաբ հետազօտել ⁽¹⁾ :

Այժմ այս գործիքը Փարիզու Մաթիեօ անուն հռչակաւոր մեքենագործին յանձնուած է . կը յուսամ որ բժշկականութեան կայսերակտն գալրոցը եւ կամ բժշկական ընկերութիւնը մէկ հատ այս գործիքէն բերել կուտան , ինչպէս որ վաղամեռիկ Տօքթօռ Մօզեան բազմահմուտ բարեկամիս միջոցաւ ստամոքսը լուարով բուժելու ջրհան գործիքը բերել տուաւ Վսեմափայլ Կարապետ սէյլին ապաքինութենէն օգուտ քաղելով :

Փարիզ ի բարձունս Պաթինյեօլի

Թիւ 26 Ռիւ տէ Պաթինյեօլ

Յ. ԹԻՒՅՍԻԻՋԵԱՆ

(1) Տօքթօռ Պուսսօ-Տիւ-Ռօշէ մեր ցանցած մէկ օրիորդը բժշկեց այս գործիքով ստամոքսի այն ասիճան ծանր հիւանդութենէ մը որ գիշեր մը խեղճ աղջկան վերջին օժումը տուին :

Յ. Գ. — Շատեր թախանձանօք կը գրեն ինձ որ իբրեւ Որթածաղիկի հեղինակ՝ որուն ան ատեն ըրած ծառայութիւնները կը բարեհաճին յիշել, պարտիմ խաղողին նոր հիւանդութեան վրայ եւս յօդուած մը գրել։ Նորայր իւր պատուական բառգիրքին մէջ այս հիւանդութեան անունը որթածճի գրեր է. ես իրաւամբ զայն որթատողուկ անուամբ կը նշաւակեմ եւ ի մօտոյ մտադիր եմ յօդուած գրելու։

Նսեւ հեռաւոր երկիրներէ նամակ կատանամ Մսակեր բոյսերուն վրայ գրած յօդուածիս նկատմամբ եւ կաղաչեն ինձ որ անկեղծաբար խոստովանիմ թէ այդ բոյսերը խկապէս կան թէ երեւակայութեան ցնորք են։

Այո՛, հաստատապէս կը կրկնեմ որ այդ բոյսերը կան եւ այժմ կը պատրաստեմ իբրեւ առջի յօդուածիս շարունակութիւն ձկակեր բոյսերուն նկարագրութիւնը՝ զոր նոր Ֆռանս անուն օրագրին պատուական աշխատակից Պ. Ֆիւպէս-տիւ Մօնթէյլ բարեկամիս « Une plante piscivore » տիտղոսովհրատարակած յօդուածէն պիտի քաղեմ։

Ահա՛ այսպէս վրէժս կառնեմ եւ կը միտնարուիմ, երբ Փարիզու օդը իմ պատելու նախատհմանեալ կիրակիներս կը թունաւորէ ու տունը նստելու կը դատապարտէ զիս։

ԱՍՏԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ

Արդեօք միայն Արեգական, Երկրիս ունեցած հեռաւորութեանց փոփոխութիւնն, հիւսիսային եւ հարաւային կիսագնդոց բաւելաւորութեանց մեջ իրական տարբերութիւն մը յատաչ կրնայ բերել։

Շատոնցունէ ի վեր կ'ուզէինք այս նիւթիս վրայ գրել, պատասխանելու համար հրապարակաւ մեր մի քանի յարգմանց, բայց ուրիշ զբաղմունք մեզի արգելք եղան մինչեւ այժմ ասոր վրայ գրելու։ Արդ կ'ուզենք հիմայ որչափ որ կարելի է, համառօտիւ խօսիլ այդ խնդրոյս վրայ, եւ այսպէսով պարզել ու մեկնել ձգմարիտ իրողութիւնն՝ ի մէջ բերելով այս

մասին երեւելի աստեղագիտաց կարծիքն ու դիտողութիւններն :

Բայց պէտք է ամենէն յառաջ խնդրոյն ինչ բանի վրայ կայանալն աստ պարզել : Խնդիրն ուրիշ բանի վրայ չի կայանար, բայց եթէ գիտնալու թէ արդեօք Արեգական՝ Երկրիս ունեցած հեռաւորութեանց փոփոխութիւնն, հոլագնտիս երկու կիսագնդոց, հիւսիսային եւ հարաւային, բարեխառնութեանց տարբերութեան վրայ յուսիսն եւ զգալի ազդեցութիւն մ'ունի՞ եւ կամ թէ նոյն ազդեցութիւնն ոչ ինչ ու առաջալի է :

Արդ խնդիրն առաջարկելով այսպէս, սկսինք պատասխանել այս առաջարկութեան :

Քիչ շատ տիեզերագրութենէ տեղեկութիւն ունեցող անձինք գիտեն թէ, զանազան եղանակներն յառաջ կուգան, Արեգական բոլորտիքն չրջած ժամանակն՝ Երկրիս առանցքին, իւր չրջած ճամբուն այսինքն ոլորտին վրայ ծրած ըլլալէն : Բայց գիտնալ պէտք է միանգամայն որ, Երկրիս՝ Արեգական բոլորտիքը չրջած ճամբուն կամ ոլորտին ձեւն, ոչ թէ բոլորածեւ այլ ձուռձեւ է, եւ թէ Արեգակը այս ձուռձորին մէջ տեղը չգտնուելով վառարանին վրայ միայն կը գտնուի : Երկրորդ վառարանին տեղը պարապ է : Արդ, Երկիրս՝ Արեգական բոլորտիքը չրջած ժամանակը բնականաբար այն լուսաւորն, երբեմն անոր մօտաւորագոյն, երբեմն հեռաւորագոյն եւ երբեմն ալ անկէ միջին հեռաւորութիւն մը կ'ունենայ : Ըստ նորագոյն հաշուոց ու զննութեանց, որք Արեւմտեակ մոլորակին Արեգական վրայէն վերջին անգամ (1882 ին) անցքին ժամանակն կատարուեցան, Արեգակէն՝ Երկրիս փոքրագոյն հեռաւորութիւնն է 146,000,000 հազարամեղր, միջին հեռաւորութիւնն է 148,000,000 հազարամեղր եւ ծայրագոյն հեռաւորութիւնն է 150,000,000 հազարամեղր :

Պիչերահաւասարաց եւ արեւակայից գիծն, երկրային ոլորտն չորս անհաւասար մասանց կը բաժնեն — : Պիչերահաւասարը ինչպէս նաեւ արեւակայք երկու հատ են. Գարնան գիշերահաւասար, որ 21 Մարտին տեղի կ'ունենայ, երբ Արեգակը հարաւային կիսագնդէն, հիւսիւսային կիսագնդն տանցնելու համար հաստորտիածին վրայ կը հասնի. այս ժա-

մանակս բոլոր հողագնտին վրայ տիւր գիշերուան հաւասար է։ Աշնան գիշերահաւասար, որ դէպի 20 կամ 25 Սեպտեմբերին կը պատահի, երբ Արեգակն հիւսիւսային կիսագնդին հարաւային կիսագնդն աւելցնելու համար դարձեալ հասարակածին վրայ կուգայ եւ յայնժամ երկրորդ անգամ բոլոր հողագնտիս վրայ տիւր գիշերուան հաւասար է։ Ամառնային արեւակայքն այն ատեն կը պատահի, երբ որ արեգակն հիւսիսային կիսագնտին վրայ իւր ծայրագոյն հիւսիւսային խոտորումն կ'ստանայ որ է $+ 25^{\circ} 28'$ եւ տեղի կ'ունենայ 21 Յունիսին։ Այս միջոցիս հիւսիւսային կիսագնդին վրայ ցորեկներն ամենաերկայն եւ գիշերներն ամենակարճ են։ Հարաւային կիսագնտին վրայ ասոր հակառակը տեղի կ'ունենայ, այսինքն ցորեկներն ամենակարճ եւ գիշերներն ամենաերկայն են։ Ձմեռնային արեւակայքն, այն ատեն տեղի կ'ունենայ երբ Արեգակն իւր հարաւային ամենամեծ խոտորումն կ'ստանայ որ է $- 25^{\circ} 28'$, եւ որ կը պատահի 21 Դեկտեմբերին։ յայնժամ հիւսիսային կիսագնդին վրայ ցորեկներն ամենակարճ եւ գիշերներն ամենաերկայն են։

Արեգական գիշերահաւասարէ մը յաջորդ արեւակայք եւ արեւակայքէ մը յաջորդ գիշերահաւասար անցնելու համար գործածած ժամանակամիջոցը եղանակ կը կոչուի։

Ինչպէս որ ամենուն ծանօթ է տարին չորս եղանակաց բաժանեալ է։

Ա. Գարուն, որ Արեգական դարնան գիշերահաւասարէն ամառուան արեւակայք հասնելու համար գործածած ժամանակն է եւ կը տեւէ 92 օր, 20 ժամ, 39 վայրկեան։

Բ. Ամառ, որ Արեգական ամառուան արեւակայքէն մինչեւ աշնան գիշերահաւասար հասնելու համար գործածած ժամանակն է եւ կը տեւէ 93 օր, 14 ժամ, 15 վայրկեան։

Գ. Աշուն, որ Արեգական աշնան գիշերահաւասարէն մինչեւ ձմեռուան արեւակայք գործածած ժամանակն է եւ կը տեւէ 89 օր, 15 ժամ, 50 վայրկեան։

Դ. Ձմեռ, որ Արեգական ձմեռնային արեւակայքէն մինչեւ դարնան գիշերահաւասար գործածած ժամանակն է եւ կը տեւէ 89 օր, 0 ժամ, 2 վայրկեան։

Ինչպէս որ վերը ըսինք երկրային ոլորտին ձեւը ճուա-

ձեւ ըլլալով, եւ Արեգակն ալ այս ձուռածեւին վառարաններէն միոյն վրայ դառնալով, երբեմն երկրի մատաւորագոյն կ'ըլլայ, այսինքն մերձակեցիւ վրայ կը դառնուի, եւ երբեմն ալ հեռաւորագոյն կ'ըլլայ այսինքն հեռակեցիւ վրայ կը դառնուի: Արդ հիւսիսային կիսագնդին գարնան եւ ամառուան ատեններն բայց եւս տուաւ լամպուռան ատենն, երկիրս հեռաւորագոյն է Արեգակէն. հիւսիսային կիսագնդին ամառուան ատենն հարաւային կիսագնդին համար ձմեռ է, ուրեմն հիւսիսային կիսագնդին ամառուան ատենն եւ հարաւային կիսագնդին ձմեռուան ատենն Արեգակն հեռաւորագոյն է Երկրէս, այսինքն նոյն պահուն իւր հեռաւորութիւնն է, ինչպէս որ վերը տեսանք, 150,000,000 հազարամեդր: Ընդ հակառակն՝ հիւսիսային կիսագնդին ձմեռուան ժամանակը, Արեգակն Երկրի մատաւորագոյն է, այսինքն իւր հեռաւորութիւնն է միայն 146,000,000 հազարամեդր, չի մոռնանք նաեւ ըսելու թէ այս պահու հարաւային կիսագնդուն ամառուան մէջ կը դառնուի:

Արդ այս աստեղագիտական իրողութենէն ունանք հետեւցընել ուղած են ըսելով թէ, որովհետեւ այժմ Արեգակն դէպ ի դեկտեմբեր ամիսն, իւր պերիհելիոնէն, եւ դէպ յունիսին իւր ապիլիոնէն կ'անցնի, ուրեմն հիւսիսային կիսագնդին ամառուան ժամանակն նոյն լուսաւորն Երկրէս կարի իմն հեռու եւ մի եւ նոյն կիսագնդին աշնան եւ ձմեռուան կարի իմն մօտ է. արդ ասկէ յառաջ կուգայ որ, յիշեալ երկու վերջին եղանակաց այսինքն աշնան եւ ձմեռուան (հիւսիսային կիսագնդին) մէջ Արեգական նուազագոյն հեռաւորութիւնը, ցուրտն բարեխառնելու պէտք է որ գործածուի, եւ Արեգական առաւելագոյն հեռաւորութիւնը որ Յունիսին կը գիտուի, պէտք է որ գարնան եւ ամառուան (հիւսիսային կիսագնդին) տաքերն նուաղեցնէ: Ասոր հակառակն կը պատահի հարաւային կիսագնդին համար, մի եւ նոյն պատճառներով պէտք է որ հարաւային կիսագնդին ձմեռն աւելի տաքիկ եւ ամառն աւելի բարեխառն ըլլայ:

Մէկ խօսքով, հարաւային կիսագնդին ձմեռն, հիւսիսային կիսագնդին ձմեռէն աւելի տաքիկ եւ ամառն՝ հիւսիսային կիսագնդին ամառէն աւելի ջերմ պէտք է որ լինի:

Այսինքն թէ հարաւային կիսագնդին բարեխառնութեան աստիճանն հաւասար պէտք չէ ըլլայ հիւսիսային կիսագնդին բարեխառնութեան :

Ասոնք բոլոր ինքնայայտ ձգմարտութիւններ են . սակայն այսու ամենայնի , ինչպէս որ համբաւաւոր Արաիոյ աստեղագէտը իւր Ժողովրդական Աստեղագիտութեան չորրորդ հատորոյն եւ Ֆրանքէօր իւր Երկնագրութեան մէջ կը գրուցէ , պէտք չենք նաեւ աչքի առջեւէն կորսնցընել սա իրողութիւնն թէ , Արեգակն աւելի դանդաղապէս կը շարժի երբ մեզմէ հեռաւորագոյն է , եւ աւելի արագապէս կը շարժի երբ մօտաւորագոյն է ի մեզ , եւ թէ այս արագութեան տարբերութեան հետեւութիւնն այն է որ , Արեգակն գարնան գիշերահաւասարէն աշնան գիշերահաւասար երթալու համար , ութը օրուան աւելի միջոց մը կը գործածէ , քան թէ աշնան գիշերահաւասարէն գարնան գիշերահաւասար ընթանալու համար : Այսպէսով մեր կիսագնդին վրայ երկու տաք եղանակներն (գարուն եւ ամառ) հարաւային կիսագնդին երկու տաք եղանակներէն հաստատապէս քիչ մ'աւելի սլաղ են , բայց այսու ամենայնի յիշեալ վերջին կիսագնդին երկու տաք եղանակներէն աւելի տեւողութիւն ունին :

Ամենայն հաշիւ ի մէջ բերելով , փոխարինութիւնն կատարեալ է , եւ կը գտնենք թէ Արեգակը , թէպէտեւ իւր երկրէս հեռաւորութիւնը փոփոխական են , սակայն այսու ամենայնի Հողագնիս երկու կիսագնաց վրայ ճշգիւ տաքութեան մի եւ նոյն (հաւասար) քանակութիւն կը տեղացընէ ⁽¹⁾ : — Ապա ուրեմն հաստատակածին թէ մէկ եւ թէ միւս կողմը եղած դիտողութեանց միջոցաւ գտնուած միջին բարեխառնութեան տարբերութիւնն պէտք չենք զննուել արեգակնային ոլորտին ձուածեւութեան եւ նոյն լուսաւորին երկրիս ունեցած հեռաւորութեանց փոփոխութեանը մէջ :

Արեգական երկրիս ունեցած հեռաւորութեանց փոփոխութիւններէն միայն կրնայ յառաջ գալ , տարւոյն զանազան ամիսներուն մէջ բարեխառնութեան անհաւասար բաշխութիւն մը , գալով միջին արեգեանց պէտք է որ ասիկայ մի եւ նոյնն ըլլայ : Բայց իրողութիւն մը կայ , որ կապակցութիւն

(1) Արաիոյ , ռոմովրդական Աստեղագիտութեան : Հատ. Դ. երես 575 :

ունի մեր երկրին բնական կազմութեան, այն է ծովուց եւ ցամաք երկիրներուն անհաւասար բաշխութիւնը, որ ամբողջովին կը մեկնէ հարաւային կիսագնտին երկիրներուն, մի եւ նոյն կիսագնտին ձմեռ եղած ժամանակն, աւելի պազ ըլլալն քան թէ հիւսիսային կիսագնտին ձմեռ եղած ժամանակն: Հարաւային կիսագնտին ամառն աւելի տաք չէ հիւսիսային կիսագնտին ամառէն, թէպէտեւ հարաւային կիսագնտին ամառ եղած ժամանակն Արեգակը մօտաւորապէս է, որովհետեւ հարաւային կիսագնտին մեծ մասը ջրով ծածկուած ըլլալով, այնչափ չի տաքնար որչափ պիտի տաքնար եթէ երկիրներով ծածկեալ ըլլար:

Ուրեմն Արեգակն՝ երկրի մօտաւորութիւնն եւ անկէ հեռաւորութիւնն, այժմեան պարապայից մէջ, երկու կիսագնտոց եղանակաց բարեխառնութեան աստիճանին վրայ ազդեցութիւն չ'ունի եւ կամ այն ազդեցութիւնն այնչափ տկար է որ անզգալի է: Նոյն կիսագնտոց եղանակաց բարեխառնութեան տարբերութեան գլխաւոր պատճառն է աշխարհագրական պարապայքն, այսինքն ծովերու եւ ցամաք երկիրներու անհաւասար բաշխութիւնն յիշեալ երկու կիսագնտոց վրայ:

Լիէլ երկրաբանը իւր Սկզբունք Երկրաբանութեան գրքին մէջ⁽²⁾ ուրեմն կը տեսնենք թէ կը զրուցէ «Երկրային ոլորտին կենդրոնազանցութեան կլիմային վրայ այժմեան ազդեցութիւնն ցամաք երկրին դրից ազդեցութեանն՝ այնչափ ստորակարգեալ է որ, նոյն ազդեցութիւնն ոչ թէ միայն ոչնչացած է յիշեալ դիրքով, այլ թէ բոլորովին հակառակ արդիւնք յառաջ կուգայ ընդդէմ ակնկալեալ արդեանց: Այս արդիւնքն այն է որ՝ եթէ հասարակածին հիւսիսային եւ հարաւային կողմնի գտնուող բոլոր մասանց վրայ տիրող միջին բարեխառնութիւնն առնելու ըլլանք, կ'ըսէ՝ դարձեալ մեծահամբաւ Լիէլ երկրաբանն իւր մի եւ նոյն գրքին մէջ, կը գտնեմք թէ մոլորակին (Երկրիս) բովանդակ մակերեւոյթն այժմ՝ աւելի տաք է Յունիս ամառան քան թէ Դեկտեմբեր ամառան մէջ: Այս արդիւնքն, որ աստեղագիտական տեսակետով խիստ տարօրինակ կ'երեւի, գոհացուցիչ կերպիւ կը մեկնուի եթէ ի

(2) Լիէլ, Սկզբունք Երկրաբանութեան: Հասոյ Ա. երես 361—362:

նկատողութեան տունունք հասարակածին եւ հիւսիսային 50երորդ լայնութեան աստիճանին տակ գտնուող ցամաքա-երկիրներուն մեծ քանակութիւնն :

Մեր օրերն հարաւային կիսագնտին մեծ մասանց վրայ տիրող առաւելագոյն ցրտութիւնն, իրողութիւն մի է, որ առաջին պահուն կ'երեւի թէ իրականութիւնն կ'ապացուցանէ, այն տեսութեան ըստ որում, ձմեռնային արեւակայքին հեռակետին (ապիլիոնին) հետ զուգընթացութիւնն, ցրտութեան մի զօրաւոր գործունէութիւն յառաջ կը բերէ : Բայց հարաւային կիսագնտին բարեխառն լայնութեանց կլիմայից մէջ դիտուած 5° 6 կէլսիսեան տարբերութիւնն ըստ տախտակաց Տովի կը պատկանի, ցամաք երկիրներուն բացառա-յութեան որք հիւսիսային կիսագնտին համեմատական լայնութեանց մէջ առաւելագէտ կը գտնուին : Լիէլ երկրաբանը շարունակելով կը զրուցէ թէ « ըսել չէ որ, աստեղագիտական պատճառաց, ազդեցութիւն մ'ունենալն կ'ուրանանք, բայց զայնս ամբողջովին աննշան կը համարինք, հանդէպ տշխարհադրական պարագայից ազդեցութեան : »

Փակելու համար յօդուածնիս, Անգղիացի նշանաւոր աստեղագէտ Սըր Ճոն Հերշելի հետեւեալ ասութիւնն ի մէջ կը բերենք . յիշեալ աստեղագէտն կը զրուցէ թէ, երկրային ուրրտին ձուածեւութիւնն ինչ որ ուզէ լինի, երկու կիսագունտք սլարտին ընդունիլ տարուէ սարի լուսոյ եւ տաքութեան ըստ ամենայնի հաւասար քանակութիւն մը : Արեգական մօտաւորութիւնն մերձակետին ժամանակ եւ հեռաւորութիւնն հեռակետին ժամանակ, մեր միջրակին շարժման առաւել չտութեան եւ առաւել դանդաղութեան ազդեցութիւնն կը փոխարինեն :

Վերոյիշեալ համեմատութիւն գիտնականաց ասութեան ուրիշ բան չունինք աւելցնելիք, բայց եթէ մեր քիչ մը վերը բացածնիս կրկնելով վերջացնել մեր խօսքն այս մասին : Այն է թէ Արեգական Երկրիս մօտաւորութիւնն աշխարհի պարագայից մեջ, երկու կիսագնաց բարեխառնութեան ասիճանին վրայ ազդեցութիւն չունի եւ կամ յիշեալ ազդեցութիւնը այնչափ սլար է որ, անզգալի է . նոյն կիսագնաց եղանակաց բարեխառնութեան տարբերութեան գիտաւոր պատճառն աշխար-

հագրական պարագայքն են, այսինքն ծովերու եւ ցամաք երկիրներու անհաւասար բաշխութիւնն յիշեալ երկու կիսագնաց վրայ:

ՀԵՐՈՆԻՄՈՍ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

ԱՌ ՆԱԻԱԶՆ...

Շարժուն ի ճրակդ
Առագաստուռոյց,
Աէգ սարեց որդեակդ,
Յո՞ վարիս այգուց.
Ո՞ր քեզ ուղեցոյց:

—Անպ մերք քուիս մերք բոց,
Մերք շողուն ասղիկ,—
Ի քոյց որորոց⁽¹⁾,
Անգայլ դու շրջիկ,
Հայիսդ այնոցիկ.

Եւ մերք յաջ շարժես
Մերք յանեակ կոր փայտ.
Այսպէս դու վարես
Օրեւանդ անգայտ,
Յալիս կայք ի կայք:

Քոյդ ոգեպանիկ
Ո՞վ հոգայ. ո՞ն զէն.
Հանապարհ քո ձիգ,
Հեռի յեզերէն,
Ո՞ր յանգի ասէն:

Թրուշունք ի բիր բել,
Ի բիր ձել շոգին,
Թեւածեն քզբել.

(1) Շաւն՝ աւելորդ է ըսել՝ որորոց է կոչուած, որորուելուն աղագաւ:

Տան փոյ դադարին .

Գրծեն փոյ ուղին :

Փոխանակ խօսի ,

Շրթունքդ առնուն երգ .

Եթէ ոչ ոսկի ,

Եթէ ոչ մրբեր ,

Ունիս զսիեզերք :

Զիք ոք յերկրի աս

Զակնարկող յեկոյս .

Դու յար՝ բարեբանս՝

Հայիս յարեալոյս ,

Որ ի քէն անխոյս :

Ի նաւահանգիս

Կամ ի վիհ գրնաս ,

Նրազես դու միշտ ,

Միշտ զբարք մքնաս ,

Զերդ շողն երկնահաս :

Արդեօք գիտնի ես

Թէ կուտան , պրկէս ,

Նրկարիչ , ըզքեզ

Ունին դիտակէս ,

Ունին ըզձակէս :

Նրկարս առաջին

Է մակոյկ մ՝ ի վնգ .

Նիւք տաղիս վերջին՝

Տաղ ի բան նրանգ՝

Թերեւս , նիս , նաւազ

Լինի . . . Տեսնե՛ս դու ,

Դիտակ մ՝ ուղղորի .

Այք մ՝ է սիրասն .

Ի բարձանց երկրի

Քե՛զ. . . սեւ աչքն յառի . . . :—

Երբեք, նաւագ դու,
Մի՛ յեկոյս հայիր.
Աչքն այն սիրասու,
Եթէ դու չէիր,
Տնյր ինձ լոյս.— Մեռի՛ր. . . :

Եօրկուշի

ԳԵՒԱՆԻՈ

Մ Ա Ն Կ Ա Վ Ա Ր Ժ Ա Կ Ա Ն

Գ Ե Ր Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Կ Ե Ա Ն Ք

ՄԱՆԿԱՊԱՐՏԷԶՔ

Նախորդ յօդուածով ծանօթացուցի Գերմանական Համալսարաններէն մին, ներկայիւս կու գամ խօսիլ մանկապարտիզաց, այդ համեստ յարկաց վերայ ուր երախտն կը մտնէ առաջին անգամ ընտանեանալոյ համար դպրոցական կենաց : Այս հաստատութեանց մէջ կը տեսնէ մարդ զմանկութիւն իր ամեն սրտազրաւ երեւոյթներով. երգ, խաղ եւ մարմնամարզական վարժութիւններ որոց հոգի կուտան մանկունք, կը բաժանեն իւրեանց ժամերն եւ կ'ունենան գերազանց արգիւնքներ մի հսկող կնոջ ճարտար առաջնորդութեամբ : Վազելն պատիժ չունի, այլ խրախոյս. քանզի կու տայ մարմնոյն թեթեւութիւն եւ ձկնութիւն. փայտից եւ թղթերու հետ խաղալուն չըյաջորդեն երբէք բանտ, կերակրոյ զրկումն կամ ծռնկի քարեւի պատուհասն, այլ գովասանք եւ վարձատրութիւն : Արդարեւ սրբան գծազդէն մեր մանկունք. իւրեանց ամենէն բնական պէտքերն խիստ յաճախ կը զլացուին եւ կապանքներ կը դրուին իւրեանց շարժումներն արգելոյ համար : Հարկ է միանգամ ընդ միշտ վերջ տալ այն ուղղութեան զոր ընդունած եմք երախայից կրթութեան համար. պէտք է թողումք զանոնք ազատ, միայն հեռացը—

ներով վասնդներէ : « Բնութիւնն կը սխալի » կ'ըսեմք յաճախ եւ կը յաւակնիմք բնութիւնն ուղղել զսպելով մանկանց բնագոյներն : Կրթութիւնն որքան կը մօտի բնութեան օրինաց , այնքան լաւագոյն կը դառնայ . իսկ գերազանց կրթութիւնն այն է որ ունի զբնութիւնն իւր հիմն :

Տարեկան մեծ արձակուրդէն յետոյ , երբ բացուեցան ամէն տեսակ կրթական հաստատութիւնք , այցելեցի նշանաւոր մանկապարտէզներէն մին : Գեանայարկ , բաւական ընդարձակ եւ վայելուչ շէնք մ'է . իւր կիցն ունի մի պարտէզ որոյ զարդն կը կազմեն մի քանի ծառեր եւ ազգի ազգի ծառեր : Սոյն պարտիզին մէջ կ'ըջօսնուն երախայք որոշեալ ժամուոց մէջ : Ամբողջ յարկն բաժանեալ է երկու մասանց . առաջնոյն մէջ՝ աւելի փոքրիկունք , երկրորդին մէջ՝ աւելի մեծք կը գտնուին : Մանկապարտիզական հին մատաղահաս եւ հեզահամբոյր կին մ'է , օժտեալ մանկան սիրտն ճանաչելոյ յատկութեամբ . իւրաքանչիւր մասին մէջ չորս կամ վեց կարգ սեղաններ նման մեր դպրոցական երկայն գրասեղաններուն , այլ ոչ նոյն նպատակաւ պատրաստեալ . վասն զի քաջուած են իւրեանց վերայ հորիզոնական եւ ուղղաձիգ գծեր որք կը կազմեն հաւասար մեծութեամբ քառակուսիներ համայն մակարդին վերայ : Երախայք , մանչ եւ աղջիկ խառն , նստած սեղաններու շուրջն , դէմ առ դէմ : Մանկապարտիզական ուղէ մանուկներն մի խողով պարապեցնել , կը բաժանէ փայտեր , լուցափայտի հաստութեամբ եւ մեծութեամբ , այլ ոչ կլոր , յորոց իւրաքանչիւրն քառակուսոյն մի կողման երկայնութիւնն ունի . ապա կ'առնու կաւիճն եւ կը գնայ սեաւ տախտակին մօտ որոյ վերայ նմանապէս քառակուսիներ քաջուած են , եւ կը նկարէ մի աթոռ , սանդուղ , գիրք , միշտ դիւրին առարկայներէ սկսելով եւ զգուշանալով կոր կամ կլոր գծերէ : Վասն զի գառարկայն ներկայացնող գրծերն պարտին միշտ քառակուսւոյն գծերուն վերայ քաջուած լինիլ : Մանկունք կ'առնուն փայտերն եւ կը փորձեն սեղանին քառակուսիներուն վերայ : Երբ աւարտեն , կու գայ տեսնել մանկապարտիզականին , եւ , եթէ յաջողած են , — յաճախ , — կը գոյլէ : Ապա կ'անցնի ուրիշ առարկաներու եւ այսպէս չարունակաբար մինչեւ կ'աւարտի որոշեալ ժամանակն :

Սա ընտիր վարժութիւն մ'է . երախայից աչքն կը վարժի համաչափութեան (symetrie), եւ իւրեանց ձեռնն ապագային մէջ դիւրաւ եւ ճիշդ կը ներկայացնէ դժուարին առարկաներն :

Փայտից ձեւերն զանազան են . վասն զի կան քառակուսի եւ եռանկիւն հատուածակողմեր, (prisma), միջամաստի մեծութեամբ, որք դարձեալ այլ եւ այլ առարկաներ ներկայացնելոյ կը ծառայեն, բայց յատուկ են երկրորդ սրահին : Կան զեռ նուրբ փայտեր գրեթէ կէս մեթր երկայնութեամբ եւ ¹/₁₀ մեթր լայնութեամբ, զորս միմեանց հետ կը հիւսեն երախայք եւ ըստ որում գոյնզգոյն են, փոքրիկներու միտքն բաւական կ'աշխատի գունոյ համեմատութիւն պահելոյ համար ամբողջ հիւսուածքին մէջ : Երկրորդ սրահին վերաբերող երախայից սիրուն եւ ճաշակաւոր արտադրութիւններն տեսայ : Մանկապարտիզպանուհին հաստ թուղթերու վերայ կը գծէ աստղ, պարզ ծաղիկ եւլն, ապա գնտառեղով կը ծակէ այն պատկերներու գծերն եւ կու տայ մանկան, որպէս զի ներկայացնէ զառարկայն գունաւոր բուրդերով : Աստ քիչ աշխատութիւն, այլ բաւական ճաշակ պէտք է գունոց ընտրութեան մէջ . բազում այս տեսակ յաջողեալ գործեր զիս այնքան աւելի զարմացուցին, որքան տեղեկացայ թէ մանչերն շինած էին :

Մի ուրիշ խաղ երախային համրել կ'ուսուցանէ : Տասնի չափ կըր փայտէ շարժուն գնտակներ, որոց մէջէն իրեւ առանցք կ'անցնի մի երկաթէ նուրբ գաւազան, կը տրուի մանկան : « Քաշէ՛ վար մի հասն », կ'ըսէ մանկապարտիզպանուհին . երախայն որ գաղափար չունի համրանքի վերայ, բնականաբար ամէնքն կամ ըստ բազդին մի քանիներն կը քաշէ : Մանկապարտիզպանուհին յաճախաւոր վարժութեամբք կը յաջողի . սակայն վերջապէս մինչեւ տասն համրել ուսուցանել :

Այս պարագումներն երբէք միակերպ չեն . մի ժամէն ի միւսն կը փոխուին եւ իւրաքանչիւր խաղու կը յաջորդեն քայլել, վազել եւ մարմնամարզութիւն : Այս վերջինն կը կայանայ ձեռաց եւ ոտից շարժումներու մէջ : « Ձեռներն ի վեր » կը հրամայուի ամբողջ կարգին, եւ ձեռներն կը բարձ-

րանան . « ի վար » , ահա կ'իջնան : Այսպէս նաեւ ոտներն :

Երգ եւ արտասանութիւն նաեւ իւրեանց տեղին ունին : Երախայից կ'ուսուցուն մեծ խնամօք մանկական , կրօնական եւ սրարդ հայրենասիրական երգեր : Առաւօտներն երբ կը հաւաքուին , մի հակիրճ աղօթք կ'երգեն ձայնակցելով մանկասարտիզականուհւոյն երգեհոնին եւ այս կերպիւ կը վարժին իւրեանց ձայնին ելեւէջներն ձշգեւ : Թէ երաժշտութեան ի աղայ տիոց մշակումն է , կամ մի բնական ընդունակութիւն որ իւրաքանչիւր Գերմանացի կամ Գերմանուհի անհուն սիրով կը ընու առ այդ արուեստն , զայդ չգիտեմ որոշ : Բայց մի նուրբ ճաշակ գեղարուեստից այն ճիւղոյն համար գրեթէ ամենեցուն բաժինն է :

Արտասանութեան նիւթ կը կազմեն մանկական եւ բարոյական փոքրիկ բանաստեղծութիւններ :

Բաց ի գլխաւոր խաղերէն զորս ի վերեւ յիշեցի , կան նաեւ ուրիշներ , այլ չեն որոշ : Մանկապարտիզականուհւոյն սրարտաւորութիւնն է մտածել եւ հնարել ինչ որ երախայից համար զբօսեցուցիչ եւ հրահանգիչ է : Գիր եւ ընթերցումն բացարձակապէս արգիւեալ են :

Յօգուածս վերջացնելէ յառաջ , օգտակար կը համարիմ կցել այնմ մի գեղեցիկ խորհրդածութիւն մանկանց կրթութեան վերայ զոր կը թարգմանեմ եւ մանկապարտիզին կանոնագիրն :

« Այն անձանց կարգին մէջ որք զինքեանս մանկանց կըրթութեան կը նուիրեն , մայրն իրաւամբ առաջին տեղին կը գրաւէ , զի է մանկան բնական դաստիարակուհին : Մայրն է որ կը խնամէ զմանուկն սիրազեղ անձնուիրութեամբ , կը պաշտպանէ վստանքին դէմ , եւ կը տանի փոյթ նորա զարգացման : Մանկան արագ զարգացման հետ կ'աճի սակայն մեծագոյն խնամոց կարեւորութիւնն դաստիարակութեան համար : Հարկ է զօրացնել մանկան մարմինն կանոնաւոր վարժութեամբք եւ զարթուցանել եւ զարգացնել իւր մտաւոր կարողութիւններն :

Ընտանիքն յաճախ չէ կարող դաստիարակութիւնն այս եղանակաւ յառաջ վարել որ օժանդակութեան եւ լրացման կը կարօտի եւ զայն կը գտնէ մանկապարտիզին մէջ : Աստ ման-

կան միտքն պարզ խաղերով եւ պարասմամբ ամենուտ կը զարթնու եւ իւր խաղու ընկերաց հետ ապրելով, կը վարժի կարգի եւ ընկերային կենաց :

Երախայից մտային կարողութիւնք կ'սկսին գործել եւ կը բացուի իւրեանց լեզուն որով կը կարողական բացատրել իւրեանց զգացումներն եւ տպաւորութիւններն : Մանկանց առ ի գործել ունեցած բնական տենչն կը գոհացուի զանազան եւ նպատակայարմար եղանակներով :

Իրաւամբ կրնամք ըսել ուրեմն թէ մանկապարտիզաց ազդեցութիւնն արդիւնաշատ է երախայից ներկային եւ ապագային համար :

ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ

1. Մանկապարտէզն բաց է 9—12 նախ քան զցերեկ եւ ցերեկէն յետոյ 2—4. իսկ կիւրակէ եւ տօնի օրեր գոց, չորեքշաբթի եւ չաբաթ օրեր մինչեւ ցերեկ :

Մեծ արձակուրդն կը ծանուցուի վարչութեան կողմանէ :

2. Երախայից ընդունելութիւնն տեղի կ'ունենայ իւրաքանչիւր ամեան առաջին աւուրց մէջ :

3. Կ'ընդունուին միայն կատարելապէս առողջ եւ սլատուաստեալ երախայք 4—6 տարեկան :

4. Երախայք պարտին լուսւոյւած, սանտրուած, մաքուր հագուած եւ մի թաշկինակաւ մանկապարտէզ գալ :

5. Զերախայս հարկ է բերել ի մանկապարտէզ կանուխ եւ միայն որոշեալ ժամուն ի տուն առաջնորդել :

6. Այն պարագային յորում երախայն հիւանդութեամբ կամ մի այլ պատճառաւ չէ կարող գալ ի մանկապարտէզ, հարկ է ազդարարել մանկապարտիզականուհւոյն :

7. Երախային հրաժարումն հարկ է անյատալ ազդարարել մանկապարտիզականուհւոյն :

8. Երախայք որք տարափոխիկ հիւանդութեամբ վարակեալ են, պարտին ցոյց տալ մանկապարտիզին բժշկին վըկայադիրն, երբ կամենան կրկին յաճախել :

9. Երախայք արտօնեալ են տունէն խաղալիկ բերել միայն մանկապարտիզականուհւոյն հրամանաւ :

Իբրեւ սնունդ՝ միայն խմորեղէն եւ պտուղ :

10. Իւրաքանչիւր երախայ կ'ստանայ արտօնագիր մանկապարտիզէն երբ անդ ընդունուի :

11. Ամսաթուակն է իւրաքանչիւր երախայի համար 10 ղրշ : Ամսաթուակն կը վճարուի իւրաքանչիւր ամսոյ առաջին աւուրց մէջ :

12. Երախայից ընդունելութեան համար հարկ է վճարել միանգամ ընդ միշտ 5 ղրշ :

13. Վկայեալ աղքատ ծնողաց երախայք ձրի կ'ընդունուին, մի առ տասն :

14. Մանկապարտիզին վարչութիւնն միութեան ձեռաց մէջ է որում իւրեանց օժանդակութիւնն կը մատուցանեն մի մասնակաւմբ կանանց, մի բժիշկ եւ մի մանկավարժ :

1885 Հոկտ. 10, Վիէննա

Վ.Ա.Հ.ՆՈՒՆԻ

Ա Շ ՈՒ Ն

Ողջնյն ձեզ, ո՛ր կանաչագուրկ անբոյր անհատ
Եւ գեցնաբար ղեղին տեղի վաղաբարձամ,
Ողջնյն, վերջին փայլուն օրեր. ձեր տարածամ
Սուգն յարմարի վեցաց, եւ ինձ քաղցր է իսպառ... :

Անշուք ուղիս կը հետեւիմ մոլորաբայ,
Քանզի սիրեմ տեսնել՝ վերջին անգամ մ', աւանդ,
Տոգոյն արեւն որ՝ իւր լուսով մեհանքաւ
Հազիւ վանէ ծառոց ըստուերն յաղթ ու մրոյլ :

Աւանան աւուրց մէջ, ուր ղիմէ բնութիւնն ի մահ,
Միեմ տեսնել իւր նայումներն յառեալ յերկիր,
— Մի մրտնդի ողջոյնն է նա, կամ վեհակիր
Ոգեկարի մ'յետին ծիծաղն հոգեհրմայ... :

— Եւ չը բողած ես իսկ կեցացս անլոյս ուղիս,
Անցեալ օրերն յուր անելով արատաւագին,

Վերջին անգամ մ'ալ՝ սրաքեկ՝ դիտեմ կրկին
Այն բարիքներ որք՝ այնքան շոյս՝ ան, զիս բողին :

Պերն բընութիւն, դաշտ եւ հովիտ, փայլուն արեւ,
Զեզ սրսատուաց մի շիք պարսիմ իբր յիշատակ...
— Զի որքան բաղք է օղն, եւ լոյսն՝ որքան յսակ,
Արեւն՝ ինչ վեհ, ոգեվարին գլխուն վերեւ... :

— Կամէի արդ քամել մինչեւ կաքիլն յետին
Այն ըմպելին նեկսարախառն ու լեղուածոր
Որով սընաւ վշտապարար կեանքս բոլոր...
— Մի կաքիլ մեղր լինէր քերեւս անդ վերսին,

Եւ ապագայն պահեր քերեւս ինձ տակաւին
Նըջանկութեան մի վերադարձ առ այժմ անյոյս,
Կամ՝ ամփոխին մէջ՝ անծանօթ հոգի մ'հոգւոյս
Պատասխան տա, քափանցէր զայն բոլորովին... :

Զերդ իւր յետին ողջոյնն առ կեանս եւ առ երկին,
Վարդն՝ երբ քօշնի՝ զեփիւռին տայ բոյրն իւր քնուշ...
— Կը մեռնիմ ես. եւ զերդ դաւնակ մ'հեզ, տխրանուշ,
Սլանայ յինէն արդ նըւաղկոտ եւ իմ հոգին... :

(1883)

Լ. Ս. ՄԱՐԹԻՆ

Աղեֆ. Կ. Փանոսեան

ԱՆՋԿԱՆ ՍԸ ՕՐԱԳԻՐՆ

1 Սեպտեմբեր.

Ամառգլխոյ ժողվըտութի պատճառաւ, երէկ ժամանակ
չունեցայ գրիչս ձեռքս առնելու : Այսօրուան անձրեւն ալ՝
թմրութիւն ու տրտմութիւն բերաւ վրաս : Աշունն՝ ինչպէս
գիտես՝ ինձ համար յուզման եղանակ մ'է՝ ծայրէ ծայր. անձ-
րեւն երկնքէն, արտասուքն ալ կը հոսէ յաճախ իմ աչքերէն :
Երբ աչքս փակեմ, կը տեսնեմ տեղոյն պատանի մը՝ որ ան-
տառակի մը մէջ կը թափառի. կը տեսնեմ անձուկ եւ երկայն

փոս մը, որուն պատանին կը հասնի: Միլվուան. ահ, աշ-
նան թագաւորն, աշնան բռնակարն է այն. հոգիս կը ընու,
կը պարպէ Միլվուան՝ արտասուացս աղբերակն: Ուրախու-
թիւն կը կեղծեմ ծնողացս քով, որք չեն ուզեր մռայլ
տեսնել ճակատս. սակայն կը գիտեմ թէ հայրս ալ այս
եղանակին մէջ ընդհանրապէս խորհրդաւոր արտմութեամբ
մը կը համակի: — Աշուն ու գարուն արդեօք ազգաց ճա-
կատագրին վրայ ալ ազդեցութիւն կ'ընեն, քոյր իմ:

2 նոյն .

Գիրքդ լրջօրէն կ'ընթեռնում: Անդամ մ'ալ կ'ըսեմ —
ընտիր գիրք: Որքան ջերմ է հոգին հեղինակին. եւ այդ հոգ-
ւոյ հուրն է՝ որ անշուշտ այնքան կենդանութիւն կու տայ
գրքին: Սակաւ մատենագիրք ունին այնպէս ոգեւոր ու գու-
նաւոր ոճ: Ընտանիքն ըստ ինքեան ցամաք նիւթ մը կը
թուի. սակայն քանի՜ կը յառաջանամ ընթերցմանս մէջ, այն-
քան կը համոզուիմ թէ նիւթոց ամենահարուստն է ընտա-
նիքն: Խրիմեան հայրիկ, Սահմանադրութեան պահպանու-
թեան համար ուխտին ժամանակ, մեր ազգային օրինաց
ծագման վրայ խօսած եւ զայն անուանած էր քրիստոնէու-
թեան արգասիք, արգասիք Հայաստանեայց ազատ եկեղեց-
ւոյն: Տը կասբառէն ալ կ'ըսէ. « Ընտանիքն է պտուղ քրիս-
տոնէութեան. երբ քրիստոնեական ընտանիք կը գրեմ, գրե-
թէ աւելադրութիւն մը կ'ընեմ. Նախքրիստոսեան ընտա-
նիքն ապականեալ էր ի Յունաստան, եւ կոչու էր ի Հռոմ.
կ'անգիտէր նա սէրն. այդ ընտանեաց մէջ ոչ կին կար ոչ
մայր, ինչպէս որ կ'իմանանք մենք այսօր. նմա կը պակսէր
լիովին ինչ որ կը կազմէ ճշմարիտ ընտանեաց մեծութիւնն ու
գեղեցկութիւնն: » — Ինչ զարմանալի բան. երբ ընդհանուր
պատմութիւն կ'ուսանինք, թաղաւորաց ու զօրավարաց միայն
կը հանդիպինք աշխարհիս սկիզբէն մինչեւ այսօր: Չենք ու-
սանիր թէ իւրաքանչիւր ազգի ընտանեկան եւ ընկերական
վիճակն ինչ էր. եւ երբ նոր գրքի մը մէջ վերոգրեալ հառ-
ուածոյն նման բան մը կարդանք, գոզցես գիւտ մը կ'ընենք:
Քանի՜ գրքեր կարդացած եմ Պատմութեան խնամասիրութիւն
անուամբ. սակայն անոնց մէջ աւելի դրութեանց վրայ խօս-

ուած է քան մարդկային ազգի կենաց այլեւայլ երեւութից վրայ : Ահ, եթէ հայրս օտար լեզու գիտնար . արդեօք ինչեր կը հրատարակուին յԵւրոպա : Մայրս շատ կը սիրեմ . բայց նա ինձմէ աւելի կը սիրէ իր վիպական-իմաստասիրական աշխարհն . հոգն է թէ զաւկին ինչ գրքեր պիտոյ են . կը զգուշանայ միայն մատենադարանիս մէջ դնել այն գիրքերն , այն կրակէ գիրքերն , որք իրեն մուցնել կու տան մերթ՝ թէ մահկանացու է , թէ կին է , թէ մայր է . . . բայց ինչ կը գրեմ . . . :

3 նոյն

Ինչ խզճալի վիճակ ունին մեր վարժապետք : Երկու ե-րկտասարդ ուսուցիչք մեր տան առջեւէն կանցնէին , գանգատելով թէ արձակուրդին ամսականն այս տարի ալ կըզլացուի . հինգ ամսական ալ բանած ունին եղեր : Թափերնին կըտրած , դեռ երկտասարդ . ո՞վ գիտէ՝ մայր ունին , ամուսին ունին կամ ամուսնանալու յափա՞ք ունին : Տը կասբառէն կը գրէ . « Բան մը պիտի պակսի միշտ ընսանիք չունեցողին : » Գերեզմանն պիտի լեցնէ՞ այդ պակասն . . . :

4 նոյն

Կը կարդան Լոյսի « նկարազէպն » : Արդարեւ ծանուցման կը համապատասխանէ : Կը կարծուի թէ հեղինակն Արմէն Լուսինեանն է : Զմիւռնայէն վերադարձողք չամիչ ու թուզ կը բերեն աղուոր տուփերով , եւ միշտ տուփերէն աղուոր են միրգերն . այսպէս ալ՝ կրնայ ըսուիլ՝ ծանուցմանէն աղուոր է Ասիկե եւ Էյմսն : Լոյսն օր ըստ օրէ կարդացուելու թերթ մը կը դառնայ : Լուսաւորչայ կրօնն ալ , որ յինքնաւոր լուսաւորչականաց հարուածներ կը կրէ մեծ թերթերու մէջ , պաշտպան մը կ'ունենայ ի Լոյս : Որքան փափագելի էր որ Իզմիր-լեան Սրբազանն եւս , որ ըստ ամենայնի Հայ եկեղեցականութեան մէջ այսօր բարձրագոյն հեղինակութիւն մը կը համարուի , մերթ ընդ մերթ Լոյսի միջոցաւ փարատէր խաւարն որ հոգւոց մէջ կը տիրէ , եւ իր խկութեամբն ազգին ճանջցնէր Նորատունկ-Սանի մէջ հաստատուած նոր եկեղեցին — ուր ռուսլիներն Ոսկերեքանէն աւելի պերճախօս կը դառնան՝ կ'ըսեն հայհոյիչ բերանք ոմանք . . . :

Յ նոյն

Այսօր, օրագրիդ տեղ ընդունեցայ մէկ նամակդ, որով կ'աւետես ինձ թէ պիտի գաս բանիւ բերանոյ պատմել եօթնեկին կեանքդ: — Անցեալ աւուր վարժապետներէն մին այս առաւօտ մենախօսելով կ'անցնէր մեր տան առջեւէն: Վարժարանէն յիմարանոց կամ գերեզմաննոց, ինչ հեռապատկեր...:

12 նոյն

Մայրս մտադիր էր այսօրերս ձեզի գալ: Ուստի ես ալ օրագրիւ չը գրեցի, քեզ նման անձամբ համար տալու համար անցեալ եօթնեկին կենացս: Սակայն չը պիտի կրնանք գալ: Գրասէր Ատոմին հիւանդութիւնն ամենախորին տալու խորութիւն ըրած է մօրս վրայ եւ գրեթէ ինքն ալ հիւանդ է: Երեքշաբթի գիշեր տաղնապ մ'է անցուցեր հէգ երիտասարդն: Երկու սիրելիներ միեւնոյն տարին ահա կը հիւանդանան, մին գարնան վերջերն եւ միւսն աշնան սկիզբներն: Եւ արդարեւ դէմքով եւ ոճով ո՞չ ապաքէն Ձերազ գարնան պատկերն է, Տէմիրճիպաշեան՝ աշնան...:

15 նոյն

Գրասէր Ատոմ գրիչն իւր սրտին արեան մէջ թաթխելով՝ նամակ մը գրած է Պաղտատեան Տալարանապետին, յորում ըսած է. «Անիծեալ ըլլայ օրն, յորում քերական մը գրին ավիս մէջ...»

20 նոյն

Նաւակատիք Ս. Նաչին. Խաչվերաց. Յիշատակ մեռելոց: Այդ բոլոր խաչերուն մթութիւնն հոգիս սեւով կը պատէ՝ չարաթէ մը հետէ: Գրասէր Ատոմ նորէն ճգնաժամ մ'անցուցած էր անցեալ ուրբաթ գիշեր. մայրս, որ քանի տարիներէ հետէ հետս աղօթած չէր (ու թերեւս առանձին ալ չէր աղօթած), խաչելութիւն մը գտաւ եւ ինձ հետ սուրբ խորհրդանշանին առջեւ ծուներ դրաւ չարաթ գիշեր: Այն օրէն ի վեր կ'իմանամք թէ կը բարւոքի համակրելի հիւանդին վիճակն. եւ մայրս անհուն հրճուանօք կը դուռ միշտ թէ մեր աղօթքին ազդեցութեամբն է: Սակայն հէգ հիւանդն՝ առ կրթարանի մը անօրէնն նամակ մը վերջացուցած է հետագայ տողերով. «Ձեզ ի սրտէ կարօղութիւն կը մաղթեմ ես, այլ

բժշկութիւն ինձ համար մի՛ մաղթէք դուք երբէք : » Այս տողերուն մէջ կը յուզուի կրթական խնդիրն իր մէկ երեւոյթով :

21 նոյն

Որքան ուրախ եմ. Արեւելեան մամուլը վերջին թուոյն մէջ Շահնուր կար, եւ Շահնուր կը վսեմանար : Զմիւռնիոյ Հանդիսին աղն — եւ արծիւն — է Պօլսոյ թղթակիցն. ամեն հասակէ մարդիկ, արք եւ կանայք հաւասար ականջով կը կարդան Շահնուրի գրութիւնն, որ կը վառէ եւ կը վարէ ընթերցողն իր նպատակակեան : Արդեօք ինքզինքն անոյշ բերելու համար, ամէն ամսաթուոց մէջ չերեւիր այն եզակի գրիչն, որ ցամաք նիւթոց հրապոյր կուտայ եւ բանաստեղծական նիւթերն ալ իմաստասիրական կաղապարի մը մէջ կը ձուլէ : — Մտադիր ենք վաղ առաւօտ Պէոյիւքտէրէի գնալ հօրաքրոջս :

50 նոյն

Այսօր միայն վերադարձայ Պէոյիւքտէրէին : Ի՛նչ վայր, յաւէտ հիանալի. վայր՝ ուր երկիրն երկնից շարունակութիւն մը կը թուի : Սակայն ինձ կը թուէր թէ սեռ չըջանակի մը մէջ էին այն գիւթական ափունք. Տիկին Հաճեանին հեծիւնն ալեաց ձայնին մէջէն կը լսէի. . . : — Հօրաքրոյս նոր գրքերէ աւելի կը կարդայ հին գրքերն. օր մը ձեռքն հին Ռըվիւ *skéto* մօնսի թիւ մը կար, որուն մէջ կը կարդար Լաֆօնթէնի մէջ գտնուած բնապատմական սխալներու վրայ քննադատական յօդուած մը՝ Լաֆօնթէն բնապատմ (La Fontaine naturaliste) վերնագրով. յօդուածագիրն նաեւ ի մէջ կը բերէր՝ բնապատմական սխալ մը ի վեր հանելու համար՝ Ալֆոնս ար Միւսէի Մայիսի գիշերին վերջաւորութիւնն. անյադարար, երեք անգամ, բիւր անգամ կարդացի զայն : Մինչեւ հոս զարմանալի բան մը չը կայ. զարմանալին այսուհետեւ է. տես ինչ գուգադիսութիւն. Գրասէր Ատոմին մտերմուհեաց մին՝ այցելութեան երթալով սիրելի հիւանդին՝ հարցուցեր է նմա թէ՛ հիւանդացած օրն (այսինքն հիւանդանալէ յետեւ) ինչ կարգացած էր : Գուշակէ՛ : Հիւանդն՝ իր Ալֆոնս ար Միւսէն բարեկամուհւոյ մը փոխ տուած ըլլալով, եւ կարօտցած ըլլալով իւր բանաստեղծն, այն օր բացած է Ռըվիւ *ské*

sho մօնսի մէջ Բօլ տը Ռէմիւզայի վերոյիշեալ յօդուածն, եւ հոն կարգարած է՝ ով գիտէ քանիերորդ անգամ՝ Մայիսի զիջերին վերջաբանն, ուր հաւալուսնն՝ ովիէանոսի վրայ երկար եւ ապարդիւն ուղեւորութենէ մը վհատեալ կը վերադառնայ հաւալուսնիկներուն մօտ, իրրեւ սնունդ անոնց բերելով իր սիրտն արխնահոս. . . : — Հէգ Գրասէր Ատոմ, ինքն ալ այս ամիս՝ Գրախն եւ խնաստախրախն շարժումին տեղ՝ իրրեւ մոտաւոր սնունդ պիտի մատուցանէ մեզ արխահոս իւր սիրտն. . . :

1 Հոկտեմբեր

Մայրս կը մեղադրէի. որքան կը զղջամ. գիշեր մը՝ Պէօ-յիւքտէրէ՝ տղու պէս լացի, զի մօրմէս հեռու էի: Հայրս անտարակոյս կատարեալ հայր մ'է. սակայն մայրս, ինչ կին է. իր բնաւորութեան մէջ մանկական ու զիւցազներգական բան մը կայ միանգամայն՝ որ կը դիւթէ. մերթ ինձ այնպէս կը թուի թէ ամպերէն վար կ'իջնէ՝ հրեշտակաց հետ պարակցելէ յետոյ, եւ մերթ՝ թէ անդունդէն դուրս կ'ելնէ՝ գիւաց հետ մարտնչելէ յետոյ. զոգցես իմն ողիներ կ'ոգորին իւր սեւ աչաց մէջ: Անհանգարտ, յաճախ վրդովեալ: Եւ երբ կ'արտասուեն ամենքն, ինք կը խնդայ, տարօրինակ խինդ՝ որ արտասուքէն դառնաւոյն է: Եւ ահա յանակնկալ իր աչքէն ալ կը հոսեն արտասուք. օտք կ'ելնէ, անական գործ մը կ'ընէ՝ հապճեպ. յետոյ կը գրէ՝, կը գրէ՝, կը գրէ՝. ինչ կը գրէ, եւ օճը կ'երթան իւր գրերն, ո՛ր բարեկամուհիդ իմ: Կը սոսկամ մօրմէս, եւ կը պաշտեմ զայն. թերեւս միմիայն սիրէի զայն, եթէ պարզապէս կատարեալ մայր մ'ըլլար. գերբնական էակ մ'ինձ կը թուի մայրս, եւ կը պաշտեմ զայն:

2 Նոյն.

Տիրանն եկաւ այսօր Բարիդէն: Եթէ հարցնես՝ ինչ աւելցած է հօրաքեռորդւոյս վրայ, պատասխանն յոյժ դիւրին պիտի ըլլայ. Երկու վանկ աւելցած է. — քեթեւ գնաց, քեթեւագոյն վերադարձաւ: Հարցուցի թէ վահրամին այցելութեան գնացած էր. պատասխանեց թէ Հայու հետ չէր տեսնուէր: Հարցի թէ Սրուանձտեանցի հայրենադրական հրատարակութիւններն որք յատկապէս իրեն զրկուած էին՝

կարգացած էր. պատասխանեց թէ հայերէն չէր կարդար : Հէգ հօրաքոյրս . ինչ մեծ ցաւ պիտի ըլլայ այս զաւակն իրեն համար , ինք որ մինչեւ սրտին խորն հայ է , Հայ մինչեւ եղւանդներուն ծայրն :

6 նոյն.

Ա՛հ , ինչո՞ւ մեկնեցար : Ի՞նչ օրեր էին այն զոյգ մ'օրերն , զորս միասին անցուցինք : Մենք պիտի դայինք , եւ դուք եկարք . միշտ ներօղամտութեամբ կը վարուիք մեզ հետ . Ապացոյց է ատի ձեր հաստատուն բարեկամութեան . եւ քանի՞ն երջանիկ եմ : — Ի զմէր մայրս ինձ կ'արգիլէ նոր խմստատարաց դործերն . խմստատարական նորագոյն վարդապետութեամբք ուղեղս լեցուցիր : Արդարեւ , միտքս չը տարամբրժեր բարրովին նոր գաղափարներն , այլ դոքա յոյժ ցամաք բան մ'ունին՝ որք անհամաձայն են իմ խառնուածքիս : Ծանօթն , իրականն , թանձրացեալն երբեք զիս չը գոհացներ . պէտք է որ , ա՛հ , ամպոց ետեւ մէկն հաւատամ , որուն ուղղեմ առաւօտեան առաջին եւ երեկոցեան վերջին բանքս , որուն բանամ սիրտս , ուրիշ բան մը հայցեմ երկնահայեաց . եւ քանի՞ քաղցր է գտնել գանձ մը , ստանալ բարիք մը , զոր յերկնից է խնդրած մարդս : « Աստուած յերկնից նայեցաւ յամենայն որդիս մարդկան , տեսանել թէ իցէ ոք խմստուն որ խնդրիցէ զԱստուած (Սաղմոս) : » Եթէ նիւթապաշտութիւնն ամենայն մտաց ալ տիրէ , ես ըզքեզ պիտի խնդրեմ , Աստուած Աստուած իմ . . . :

21 նոյն

Այսօր Բրինքիբօյէն կը վերադառնամ , եւ կը գրեմ քեզ : Չը գիտեմ որն աւելի գեղեցիկ է , Պէօյիւքտէրէն թէ Իշխանակղզին : Պէօյիւքտէրէ գողցես պարտէզ մ'է՛ ընդարձակ լճով մը . Բռինքիբօ աշխարհ մ'է , աշխարհն է : Արեւին ծագումն ու խոնարհումն հոս կը տեսնէ մարդ . հոս վաղու յարոյց է մարդ : Սոսկում չը զգար մարդ յաւիտեան ի Պիւիւքտէրէ . ծիր եւ սահման ունին երկիրն եւ երկին . ծովափանց ու բարձանց վրայ հոն կը տիրէ գեղեցիկն առանձին : Իսկ ըզքեզ կը շրջապատէ ծովն ի Բռինքիբօ , ծովն անյատակ եւ անծայրածիր . կոհակներն իրենց գէմ ժայռեր ունին հոս , եւ հողմունք իրենց գէմ շոճիներ . բնութիւնն է որ հոս կը

տիրէ, գեղեցիկ այլ եւ ահեղ • գիշերն՝ երբ ծովախառն երկնքին կամ երկնախառն ծովուն նայելէ յետոյ կը ննջես՝ երազացդ մէջ աստղեր կը տեսնես, որոնք փոխան շողարձակելու փրփուր կը ժայթքեն եւ ըզքեզ հեշտօրէն հեղձուցանել կը սպառնան : Սոսկումով խառն գմայլում՝ ի Բրինքիւրօ միայն կրնաս գտնել այդ զգացումն :

22 Յուլի

Օրագիրդ այս առաւօտ ընդունեցայ : Տրտում ես, եւ կը հարցնես թէ համակրելի դրացւոյդ հանդիպեցոյց յիշխանակողին : Այո՛, Հնդիկն առանձին կը շրջադայէր կամ մանաւանդ կը նստէր միշտ ժայռի մը կատարն՝ Նիրվանային հեշտութիւնն անշուշտ կանխաւ ճաշակելու համար • զի՛ կ'ըսես՝ իր գերազոյն սէրն այն է — Նիրվանան : Մէկ երկու անգամ միայն մանկամարդ կնոջ մը հետ էր՝ որ այդ խորհրդաւոր երկտառադին հետ հակապակեր մը կը կազմէր • կլմն յոյժ վառվռուն է, յոյժ յարեալ աշխարհի, յոյժ սիրօղ աշխարհական գրականութեան • Սակայն՝ զարմանալի՛ բան՝ անհուն մեծարանք ու համակրանք կը յայտնէր առ Հնդիկն • Այդ կլմն իմ մօրս կը նմանի դիմօք թէ՛ հանդամանօք • կը սիրէ ծայրերն : Ակումբի մը մէջ օր մը վառվռուն խօսակցութիւն մը ունենալէ յետոյ նորաձեւութեանց ու նոր հրատարակութեանց վրայ, յանկարծ՝ մակոյկի մ'ի տես՝ խորին խոհանայ մէջ ընկղմեցաւ • յանկարծ սթափելով նորէն մեղամաղձութեամբ ըսաւ թէ՛ պիտի լինէր աշխարհիս երանագոյն անձն, եթէ դոյն մակոյկն իր տրամադրութեան տակ դրուէր, թէ ինքն առանձին զայն վարէր, թէ վերջապէսն ծովածոց մը հասնէր, ուր սրբուհիք զայն ընդունէին մենաստանի մը մէջ՝ առ սոս խաչին յաւերժական պաշտաման մէջ անցնելու համար իր կեանքն : Ուրիշ օր մ'ալ, ուսումնական անձանց հետ կը վիճաբանէր իմաստասիրական նիւթոց վրայ • կ'երեւի թէ կարգացած է բոլոր Անգլիացի իմաստասէրներն : Այս կլմն, այնքան մանկամարդ, մօրմէս աւելի հմուտութիւն ունենալ կը թուի • Գրաբար Հոմերոս կը կարդայ • Պէթովըն կը զարնէ • Տըլագոուան կը գնահատէ • Հիւկօն կը գատէ • Հէքէլ կը բացատրէ, եւ... գուլպայ կը հիւսէ : Որքան գոհ եմ որ իրեն զրակից գտնուեցանք : Հնդիկն ի տես՝ ամեն բան կը թողուր,

եւ աջօք ու մտօք անոր կը հետեւէր — քեզ նման, Նուրա-
նիա՛: Սակայն Հնդիկն հեռու կը փախչէր. որպէս ըսի՝ մարդէ
կը խորչէր. եւ՝ չը դիտեմ ինչպէս՝ քանի մ'անգամ կըցաւ ըն-
կերակցիլ մանկամարդէ կնոջ:

23 նոյն

— Մեւքիսեդեկ Սրբազան Զմիւռնայէն եկաւ մայրաքա-
ղաքս, աստի գնալու համար յիշմիածին եւ բաղմկու Սրա-
րատեան Մայր Աթոռին վրայ՝ ուր կը կոչէր ազգն համօրէն
ըզնորին Գերապատուութիւն: Դիմակաւոր մարդոց խմբակ
մը դիմաւորելով Մուրատեանց Արքեպիսկոպոսն, սկսաւ լայ-
նածաւալ թերթի մը մէջ կարդալ հետազոյց ուղերձն. « Վե-
հափառ Տէր. Դժգոհ չենք, ըստ որում Մաշտոց ու Պալա-
ժենիա վար առնելով, յաջողեցանք ցուցնել թէ միայն Ձեր
Վեհափառութեան ընտրութիւնն օրինաւոր էր եւ թէ ազգը
պէտք չէր ընդունիլ ըզմակար Սրբազան իբրեւ կաթողիկոս:
Օրաթերթք եւ Հանդէսք տմանք, յորս անշահասիրական ողին
իւր բացակայութեամբ կը փայլի, համարձակեցան ընդդիմա-
խօսել մեզի. ի մէջ այլոց՝ Արեւելեան Մամուլ, Երկրագունձ,
Շարժում, Հայրենիք, Լոյս, Նոր-Դար, Հրատարակութիւնք՝
որոնց ամենքն ի միասին քովէ քով դրուելով՝ դեռ չեն հաւա-
սարիւ մեր լայնածաւալ թերթին մէկ հինգերորդին: Թէպէտեւ
մենք որոշած էինք յօդուաւ ազգին՝ այդ հրատարակութիւններն
հրապարակին վրայէն հեազհետէ վերցնել, սակայն մտածե-
ցինք թէ կարեւորութենէ զուրկ էին. մեզի դէմ եղած գան-
գատներն՝ որոնք օր աւուր կը շատնան՝ կ'ապացուցանեն մեր
օրաթերթին ամենամեծ կարեւորութիւնը: Զիտ'րդ եւ իցէ,
Ձեր Վեհափառութիւնն՝ ի չնորհս մեր օրաթերթին, որ մա-
նաւանդ ծանուցմանց ճոխութեան ու ծաւալին մեծութեան
մասին ցայտօր հրատարակուած բոլոր թերթերը կը դերա-
ղանցէ... » — Եւ արթնցայ: Սիրելի քոյր իմ, այսպիսի ե-
րազ չեմ մաղթեր քեզ. թէեւ յաւէտ մաղթելի էր սր իրա-
նար երազիս առաջին մասն:

24 նոյն

Լոյսի մէջ Յ. ստորագրութեամբ երեւցած հմտալից եւ
խմաստալից յօդուածոց հեղինակն է ելեր Յովնան Փալա-
գաշեան, երիտասարդ մանկավարժ մը: Յաւօք իմացայ միան-

գամայն թէ այդ երիտասարդն, որ ոչ անուամբ այլ իրօք մասնագէտ-մանկավարժ մ'է եղեր, կրթական ասպարիդէն դուրս կը դնուի եղեր, զոր կը լեցնեն ուսուցչութեան յատուկ պատրաստութիւն չունեցող անձինք: Ասի յատկանշանական է:

25 նոյն

Այսօր այցելութեան գացինք հէգ հօրեղբօրս, որ նորէն հիւանդացած է: Բժիշկն՝ Տօքդու Տիրան Գափամաճեան՝ ներկայ էր: Մեկնելէն յետոյ, հօրեղբայրս՝ որ մէկ խօսքի մը մէջ կ'ամբոյժէ միշտ իւր դատաստանն՝ ըսաւ. «Այս սքանչելի երիտասարդը բժիշկ մը չ'է միայն, այլ բժշկի տիպար մը:» Յուզուած էր հիւանդն, որ չը շատացաւ այս անգամ մէկ խօսքով, եւ յաւելցուց. «Տօքդու Գափամաճեան մարդ մը չ'է, հրեշտակ մ'է:» Հօրաքոյրս, հայապաշտ ու հայրենապաշտ չքնաղ հօրաքոյրս յարեց. «Հրեշտակ մը՝ որ Պէշիկ-թաշեանի պէս հայերէն կը գրէ:»

26 նոյն

Քեզ աւետին. այլ թերեւս դու ալ իմացար. Պէրպէրեանի մէկ նոր երկասիրութիւնն յառաջիկայ շաբթու ըյս պիտի տեսնէ:

27 նոյն

Օրագիրդ ստացայ: Կը ցաւակցիմ կորստեանդ վրայ: Կորուստ, ամենամեծ կորուստ արդարեւ: Բայց ի՞նչպէս այնքան թեթեւութեամբ վարուեցար այդ ամենածանր երիտասարդին հետ, որ արդարեւ Հնդիկ մ'է: Կատակով կամ նախանձով (անտեղի), ըսեր ես թէ իր գրասենեկին վրայ նայող տան դրացուհիներն իրեն կը սպասեն, մինչ նա գրասենեակին մէջ կ'աշխատի միշտ վարագոյրներն իջուցած. երկցս այդ անհամ կատակն ըրեր ես՝ հակառակ լուրջ եւ ազնիւ բնավորութեանդ: «Երբորդ անգամուն» կը գրես «առ մեզ վերջին այցելութեան ժամանակ՝ երբ իւր աշխատութեան սենեկին վրայ խօսելով՝ ճգնարանի մը կը նմանցնէին զայն, եւ ես — անէճք — նորէն խօսեցայ իւր դրացուհեաց վրայ՝ որոց երեսն իսկ գուցէ տեսած չ'է ցայսօր, զայրացաւ, եւ՝ բառ մը չարտասանելով՝ մեռելի դոյն զգեցաւ երբ միաս բարով ըսաւ: Մարմարի պէս ցուրտ էր ձեռքն, ...: Եւ սակայն կը զգայի

Թէ զիս կը սիրէր ամեն բանէ վեր, Թերեւս նիրվանայէն ալ վեր: Ա՛խ, ինչ ներշնչում էր որ ունեցայ, ինչ Թեթեւութիւն էր որ գործեցի, ինչ կորուստ է զոր կ'ընեմ...» Շարունակէ՝ դաշնակին վրայ զարնել երեկոյին իւր սիրական եղանակներն. յաջողիս Թերեւս առ քեզ վերադարձնել այդ սիրտն՝ որ արդարեւ արքայութիւն մը կ'արժէ:

ՄԵԼԱՆԻԱ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԾԽԱԽՈՏՈՅ

Ծխախոտ անունն կը տան այն տերեւներու, որք յԱմերիկայէ ծագումն առած տունկէ մը պատրաստուած են, որոյ անկարանական անունն եւս (Nicotiana Tabacum) է. — ծխախոտոյ տունկ — եւ հետզհետէ ծանօթացած է մեզ Pétum, Médicée, Cathérinaire, Herbe à l'Ambassadeur, Herbe à la Reine եւ այլն անուններով, այն իրաւացի պատճառաց համար զոր պիտի պատմեմք համառօտիւ:

Երբ Քրիստափոր Բոլոմպոս Նոր աշխարհը գտաւ 1492 ին, Սպանիացիք զարմացան՝ տեսնելով տեղացւոց սեւագոյն փոքր ծխախողերով ծուխ ծխելնին, որք մէկ կողմէ մի միայն վառուած էին. սորա ոչ այլ ինչ էին բայց եթէ այն ծխախոտներն (tabacos կամ tabanos) — Պրեզիլիոյ եւ Ֆլորիտի մէջ Pétum կոչուած տունկի մը դալարեալ տերեւներն, որք Հնդկաց միջոցաւ պատրաստուած էին —:

Հստ տեղոյն ուր այս սովորութիւնն պահուեցաւ նախապէս Tabago էր, մինն յԱնթիլեանց, որ կոչի նաեւ tabaco (Yucatan), կամ tabasco (Mexique), որոյ անուամբ մեզ ծանօթացուցին առաջին սիկաուն, եւ Սպանիացիք՝ սորա գործածութեան tabago անունը տուին:

Հուսկ յետոյ մենք յօրինեցինք tabac բառը, բայց մեր մէջ ընդունուելէ շատ ժամանակ վերջը:

Արդարեւ, Սպանիացիք սովորած էին ծխել Հնդկաց պէս. ծխախոտոյ հունտեր բերին ի Սպանիա, մշակեցին անդ ըզտունկն որպէս ի Փօրթոկալ, յորմէ տարածեցաւ ծխախոտն ի մի մասին Եւրոպոյ 1518 թուին:

Սրբ Ուաղըր Ռալէյկ՝ Վիրժինիոյ աշխարհակալութենէ եւ
գաղթականութենէ վերջը՝ ծանօթացնել տուաւ ծխախոտն
յԱնգլիա . գրեթէ այն թուին յորում մուտ գտաւ ի Ֆրանսա :

Հազիւ ճանչցուած էր յԱնգլիա , երբ ծխախոտն՝ 1617
ին Պրէզիլիաէ ի Հնդկաստան տարուեցաւ . տարածեցաւ
անտի ի Սիամ , ի Զինաստան եւ ընդ ամենայն Արեւելս :

Միւս կողմանէ , Հօլանտա , Շուէտ , Նորվեգիա , Ռուսիա
մեծարանօք կ'ընդունին ամերիկեան տունկն :

Արդէն 1560 ին , Ֆրանսուս Բ . ի թագաւորութեան ժա-
մանակ , ծխախոտն մուտ գտած էր մեր մէջ :

Ժան Նիքօ , դեսպան Գաղլիոյ ի Փորթուկալ , զրկեց
Գաթերին աը Մետիսի թագունչոյն այս ինչ քանակութեամբ
փոշի ծխախոտ : Անտի է որ Դեսպանախոս , Herbe a l'Am-
bassadeur , խոս եւ փոշի քաղուհոյ (herbe et poudre à la
Reine) կը կոչուի :

Այն որ ծխախոտն ի Ֆրանսա մուծած եւ ծանօթացուցած
էր , իւր անունն տուաւ տունկին , որ կոչեցին Nicotiae ⁽¹⁾ :

(1) Նիքօթիանն կը պարունակէ ազոյ կալեկերպ (alcaloïde) մը , որով նա
կը պարսի իւր յատկութիւնն եւ կը կոչուի — rus saurraqhisag — բնանի-
կոս , զոր գտան Բոսելլո եւ Ռէյման 1809 ին . Զայս ստանալու համար պէտք
է որ Նիքօթիանն՝ կիզիչ պոտաս (potasse caustique) ով կալեւորեալ ջրովն
Թորիչ (distillatoire) է անցուի . այս կաթիլ կաթիլ ճաւարտած ջուրը ծը-
ծմբածոռով (acide sulfurique) չէզոքացնելէ յետոյ , շոգիացնելու է՝ մզոյ
աստիճան՝ գոհոյով մինչեւ որ հասնի . այս գոհոյական մուզը ջրով եւ կիզիչ
պոտասով Թորիչէ նորէն անցնելէ յետոյ՝ կրկին շոգիացնելու է . եթերով
արտադրեալ ջուրն՝ շարժելով . այս վերջի ինքնակամ շոգիացմամբ կը
մնայ ձիթաւոր նիւթ մը , գրեթէ անգոյն , ցնդական (volatile) , հոտով եւ
համով նման ծխախոտոյ եւ չափազանց զօրաւոր . հաճախ է այն բնա-
նիկոսն՝ գոգցես իմն մարուր . Պ . Տրալիզ նաեւ կը պատրաստէր զայն ,
սակայն ուրիշ օրինակաւ , որուն պէտք չկայ յայտ առնել աստ : Բնանի-
կոսն՝ անգոյն իւղ մ'է , բայց սակաւ առ սակաւ մուծ գոյն մը կ'առնու
օդին մէջ դնելով զայն՝ ջրոյ , գոհոյի , եթերի եւ ճարպաւոր իւղերու մէջ
խիստ հալելի է . սորա մի կաթիլն բաւ է շուն մի սպաննելու համար (Պեր-
զիլիոս) :

Նիքօթիանն եւս կը պարունակէ տեսակ մը ցնդական իւղ , Թանճախիս ,
վանակաւոր , բայց դառն չէ իւր համը որպէս բնանիկոսն : Ահա այս ալ
կը կոչուի Նիքօթիանէն (կամ Նիքօթիանին) :

Նիքօթիանն՝ խիստ ազդու եւ թմրեցուցիչ նիւթ մ'է , որ մի միայն արտա-
բուս կը գործածուի բժշկականութեան մէջ : Մտալիսն (La decoction)

Հոսկ յետոյ, տարրագէտք Nicotine անուանեցին որ ծխա-
խոտոյ ամենէ աւելի զօրաւոր սկզբունքներէն մին է: Առիթ
սկտի ունենամք սորա վրայ խօսելու, ուսումնասիրելով այս
տունկին առանձին հանգամանքներն:

Այլք՝ Անտուէ Դեհէշ տ'Անկուէմի կընծայեն պատիւն
ծխախոտն ի ֆրանսա առաջին անգամ ինք բերած եւ մշա-
կած լինելուն համար, 1556 թուին:

Ամերիկացիք ծխախոտը ծխելով կը բաւականանային,
մինչդեռ եւրոպացիք զայն կը ծխեն, ունչերնին կը քաշեն եւ
կը ծամեն:

Երբ ծխախոտն թաղուհւոյն զրկուեցաւ իբր փռչի, մի
միայն ունչ քաշելու յատկացուեցաւ: Նախ համարուած էր
զայն իբր աղբու դեղ ընդդէմ անջարի (migraine):

Թաղուհւոյ խոտն մեծ ուրախութիւն պատճառեց ի Ֆը-
րանսա: Նորա սքանչելի դործերն կը գովէին: Նոսաւ յօրի-
նեցին տիեզերական ամենաքոյժ դեղ (Panacée) մը — վեր-
ջապէս ամէն հիւանդութիւն բուժելու մասնաւոր դեղ մը:

Անգղիոյ մէջ եւս բաւական հիացմամբ ընդունուելէ յե-
տոյ, ծխախոտն՝ ընդ հոսալ՝ աւելի աւոյգ բանադատու-
թեանց առարկայն եղաւ:

Չայն ամբաստանեցին ամենէ աւելի վտանգաւոր թոյնե-
րէ մին լինելուն համար:

50 առ 100 կը գործածուի իբր գրեխ որդնային բոսոս (ascaride vermicu-
laire) ներու դէմ. նա կ'առադուէ՝ ստուար աղի (gros intestin) ին վրայ
օգտակար գրգռում մը, մանաւանդ շնչհեղձութեան, կաթուածոյ, ջրաց
կարկամութեան պարագայից մէջ: Միմիայն այս մասնաւոր եւ ծանր պարա-
զայից մէջ է, որ պէտք է գործածել վերոյիշեալ չափով. իսկ սովորական
պարագայից մէջ գրեխ բնելու չափն է 10 առ 4000: Ծխախոտոյ գրեխ-
ներն վսանգաբեր են եւ կրնան թունաւոր արդիւնքներ յառաջ բերել. եւ-
բեմն կը գործածուէր՝ իբր ործածուցիչ դեղ թունաւորութեան պարագա-
ներու մէջ, ուր կարելի չէ ո եւ է դեղ մը խմցնել հիւանդաց: Ծխախոտն
կը գործածուի նաեւ իբր լուացումն (Lotion) քոտոյ (La gale), գոնչութեան
(La teigne), յօղային կաթուածոյ (La goutte) դէմ եւ այլն: Բնանիկոսն՝
իբր ներարկութիւն (Injection) երփնաչրոյ ձեւով՝ փամփուշտոյ անդամա-
լուծութեան պարագայից մէջ փորձած է -- Ծօթէտ Գալեսի:

Ծխախոտն ունի մի օգտակար յատկութիւն եւս, ի՞նչպէս, մի բիշ ջրով
եփելու է զայն եւ միջառի խաղձուածոյ համար գործածելու է, վասն զի
արդիւնագործ դեղ մ'է. (Պուաստն):

Եւրոպիոյ մէջ այս տունը, որ այնքան մտաց յաջողութիւն պատճառած էր ամենուրեք, ամենէ աւելի խիստ արգելմանց առարկայն եղաւ :

Հենրիկոս Ը. խարազան կը սպառնայ անոնց, որք պիտի ծխեն :

Եղիսարեթ Թադուհին յարքունիս դրաւել կը սայ ծխափողերն ու ծխատուփերն :

Արդ, այս թուականին է որ, Ճօն Օսրէյ մեզ կը սորվեցնէ թէ, եթէ քաղաքացիք յարգափողէ պատրաստուած ընկողց տեսակ մը՝ խեցեմորթաշէն ծխափողով մը կը բաւականանային, ծխափող զոր սեղանի բոլորափքը կը չըջագայուէր, որպէս զի իւրաքանչիւր կոչնական իւր կարգին գործածէ. հարուստ ազնուականք (gentlemen) արծաթեղէն ծխափողերով պիտի գործածէին զայն : Այն ատեն ծխախոտն ստակի ծանրութեամբ կը վաճառուէր (for its wayte in silver) — Ժամանակագիրքը. — La vieille chronique :

Յակոբոս Ա. արքայն Անգլիոյ, գիրք մը գրեց 1619 ին կռուելու համար « գարշահոտ ու զապիր խոտի մը պատճառաւ տեղի ունեցած այս մոլի հիւացման հետ » : Զայս ծխոցայ համար է որնա կը գրէ՝ (Misocapnos) վերնագրով պարսաւագիր գրկոյքի մը մէջ :

Ամիւրաթ Դ. արքայն Պարսից, քթախոտ քաշողներուն ունչը կտրել տալէ նուազ ոչինչ կը սպառնայ, կը հրամայէ նաեւ ծխողաց շուրթերն ճեղքել :

Մօսքովի մեծ դուքսն նաեւ՝ կանոնազանց անձանց խիստ ուժգին պատիժներ կը տնօրինէր :

Իտալիոյ մէջ, Իււսպէն Ը. Պապը կը բանադրէր անոնք որք քթախոտ կը գործածէին յեկեղեցիս (1628) . Ժամակուրջ իշխանութիւն ունէին յարքունիս դրաւել ծխատուփերն, գրեթէ բոլորն ալ այն ատեն ոսկեղէն կամ արծաթեայ, զոր պիտի չըջագայել տան հաւատարիմք :

Գալլիոյ մէջ, Լուսովիկոս Ա. ի օրով ոստիկանութեան հրաման մը « կ'արգիլէ գեղալուճառներէ դատ բոլոր անոնց, որք այս յոռի վաճառականութեամբ կը զբաղին, ութսուն Պարիսեան ոսկոյ տուգանաց ենթարկմամբ. »

Այս արգելումներն ոչինչ կրցան ընել. Պատժոյ, տու-

գանաց, յարքունիս գրաւմանց խստութիւնն, մահ սպառնալն իսկ, ծխախոտոյ տարածումն չը կասեցուցին:

Ծաղր առին պատժոց, զոր կառավարութիւնն չէր համարձակեր դնել: Այնքան համրադայլ սպաննող թոյնի մը վտանգներէն նուազ դէպքեր ծագեցան: Պատժոց եւ ճրգնութեան չափազանցութիւնն կարծես նոր թռիչ մը տուաւ արդէրեւ տերեւի ձգտման:

Ընդհուպ պիտի տեսնեմք թէ՛ այս խոտին ինչեր պատահեցաւ այն երեք դարուց մէջ. որ 16 դարուն սկիզբները՝ Ամերիկայի մի քանի վայրենիներու միջոցաւ մի միայն ճանցուած էր, եւ այսօրուան բռնած տեղը սովորութեանց, բարուց, եւ առողջութեան կամ հիւանդութեան, վերջապէս ամբողջ աշխարհի հարստութեան եւ թշուառութեան մէջն է:

Հալածանքն ժամանակ մը տեւեց, այլ սակայն նուազ ազդու էր:

Կառավարութիւնք տուրք դրին փոխանակ սպառումն արգիլելու, կամ իւրեանց վերապահեցին յօրինման եւ վաճառման մենաւաճառութիւնն:

Վընիս 1657 ին ծխախոտոյ յօրինումն վարձու տալով՝ մի տարուան մէջ 40 հազարի չափ դուկատ քաշեց:

1674 ին, ի Ֆրանսա, Դօլպէս այս յօրինումն Տէրութեան վերապատուեց: Այս մենաւաճառութիւնն նախ 600,000 ոսկւոյ կը վարձուէր:

1791 ին, մենաւաճառութիւնն ջնջուելով, նիհի (taxe) փոխուեցաւ եօթը տարի վերջը: Ծխախոտոյ յօրինումն մասնաւոր գործարանաց եւ գործաւորաց յանձնուած է այժմ:

29 Դեկտեմբեր 1810 ի հրովարտակներով՝ վաճառման եւ յօրինման մենաւաճառութիւնն՝ վերահաստատեցաւ ի նպատակ Տէրութեան, սակայն 12 Յունուար 1811 ին, օրէնսդրական իշխանութեամբ երկարելէ զերծ էր առժամեայ:

Մենաւաճառութեան վերահաստատումն՝ 600 է աւելի ծխախոտոյ գործարաններ խափանեց, որք կը գտնուէին ի Ֆրանսա 1811 ին:

Ծխախոտոյ տուրքն՝ իւր ծագումէն ի վեր 4 երկիւիտն փրանքէ աւելի հասոյթ արտադրած է:

Այն չըջանին մէջ, ուր մենաւաճառութիւնն՝ ծխախոտոյ

վրայ դրուած՝ պարզ՝ նիհի մը լիտիւնեցաւ , գանձը կընդունէր :
1799 ին 5,509,597 ֆրանք մենավաճառու-
թեան վերահաստատումէն յետոյ .

1811	էն 1815	26	միլիոն տարին
1820	ին	42	»
1830	»	47	»
1835	»	52	»
1841	»	72	»
1850	»	122	»
1855	»	152	»
1859	»	175	»
1861	»	185	»
1865	»	255	»

1856 էն ի վեր , Պ . Հիւսօն կը հաշուէր թէ Տէրութիւնն այս տուրքէն՝ տարին 100 միլիոն զուտ շահ կ'ընդունէր , այսինքն հաշուեցուցակի մէջ արձանագրուած բոլոր հասոյթ-ներուն տասն եւ հինգերորդը :

Այս թիւը այն թուականէ ի վեր դարձեալ այլազունակ օրինակաւ աճած է : Եւ այս վեցտողեան հետաքրքիր բա-նաստեղծութիւնն՝ Նիքօի վրայ՝ Կագեր ս'էքիսոռ է հրա-տարակուելով դամ քան զգամ իրականացաւ :

« Աստ հանգչի նա , ում պարտի մարդ տունկն այն
Յորմէ ծնանի վարհուրելին այն փոշի
Որ , բաղադրեալ հընարքներով զանազան ,
Թէպէտ նըւազ հըրապուրիչ հոտ մ'ունի ,
Մեր հիացեալ թագաւորաց տայ ընծայն
Երեք անգամ տասն միլիոն հասութի . »

Պիտի աւսնեմք յառաջիկային ինչ որ պէտք է մտածել՝ միշտ աւելի առատ տուրքով , եւ եթէ ժողովրդոց նիւթա-կան եւ բարոյական դիւրակեցութիւնն իւր հաշիւ գտնէ , որ-պէս հասարակային գանձն՝ ծխախոտոյ աճեցուն տպառման մէջ :

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ .

Նոցա գնահատութեան գործոց անցնելէ առաջ պարտ

կը համարվմք նախ տունկին վրայ գաղափար մը տալ, որ այնպիսի ձգտում մը դտաւ, եւ այնպիսի ընդունելութիւն ստանալէ յետոյ, այնքան կարեւոր խնդիրներ յարուց:

Ծխախոտն կամ Նիքօթիան, շնիազող ազգաց (Solannée) վերաբերեալ խոտեղէն տունկ մ'է:

Այս բուսական տոհմն՝ իւր գլխաւոր տեսակներուն մէջ ունի ուտելի տունկեր. որպիսիք են, գետնախնձորի, սոկեխնձորի եւ սմբուկի, նա կը սկստունակէ նաեւ թունաւոր տնկոյ բաւական մեծ թիւ մը, որք են, մանրագորի (mandragore), փշախնձորի (stramonium), եւ իւր պտուղն (pomme épineuse), սնդոյրատակի (belladone), բանգի (jusquiame), եւ ծխախոտն:

Յառաջիկային պիտի տեսնեմք այս մերձաւորութեան բոլոր շահը:

Ծխախոտն՝ մէկ ու կէս մէթրօէ աւելի չբարձրանար: Իւր ծաղկունք կ'աւարտեն ցօղունն, որ ցցուած է գլանաձեւ եւ բազմաձիւզ: Նոքա ընդհանրապէս մեծ կ'ըլլան. բայց դեղնագունով մը, եւ ծայրերնին վարդագոյն:

Տերեւք առ հասարակ մեծ կ'ըլլան 50 սանթիմէթրէ աւելի երկայնութիւն, եւ 10 էն մինչեւ 12 լայնութիւն ունին, իրենք ձուածեւ կամ երկայնաձեւ, կանանչ, եւ կակուղ են:

Այն տունկն՝ որոյ գլխաւոր բնաւորութիւններն՝ առանց մանրամասնութեանը մոնելու՝ ի վերուոտ յայտ աւինք, կը ներկայացնէ մի քանի պլակերպութիւններ, ի մէջ այլոց լայնատերեւ ծխախոտն (le tabac à larges feuilles), որ դրեթէ Եւրոպոյ բոլոր մասանց կլիմային հետ ընտանացած է, եւ գեղձկական (rustique) նիքօթիանն՝ ձուածեւ տերեւներով եւ կանաչագոյն ծաղիկներով է. նա կը հայթայթէ ծխախոտն Քօրսէն եւ Խրիմէն: Ողկուզածեւ նիքօթիանն՝ սրտաձեւ տերեւներով, մշակուած է մանաւանդ յարեւել, քաղցրահամ ծխախոտ մը կը տայ, որ խիստ յարգի է ի Թուրքիա:

Ծխախոտոյ թարմ տերեւներն՝ խիստ զօրաւոր ու խիստ անհաճոյ հոտ մը կը բուրեն որ միանգամայն թունաւոր է, բարկ, դառն եւ նոզկայուցիչ համ մը ունին: Յառաջիկային պիտի տեսնեմք թէ ծխախոտն աւելի ազդութիւններէն տարր մը կը սկստունակէ, բնանիկոտն (la nicotine) որ ջրային դրու-

Թեան վրայ այնչափ կը ներգործէ որ քան ընամերմը (Strychnine) : Այս սկզբնապատճառաւ է, զոր յառաջ կը գան այս տունկէն վտանգներ եւ սուսնձին հանգամանքներ :

Ամէն տեսակ ծխախոտք կը պարունակեն վերոյիշեալ թոյնն, բայց ծագումը, տեսակը, մշակութիւնը, պատրաստութեան կերպը, անոր ինչ համեմատութեամբ թոյն պարունակելն կը փոխեն :

ՄՇԱԿՈՒԹՒՒՆ

Ծխախոտն՝ ամէն բարեխառն եւ տաք երկիրներու մէջ կը յաջողի : Երկրագունտի ամէն կողմերն այժմ իսկ կը մշակուին հիւսիսային լայնութեան մինչեւ 50րդ աստիճան :

Ֆրանսոյի մէջ միմիայն կը մշակուին Իւլ-է-Վիլէն, Լօ, Լօնթ-է-Կարօն, Լիօն, Բա-տը-Բայէ, Հօ եւ Պա-թէն, Պուշ-տիւ-Ռօն, Վառ, Ժիւօնտ գաւառաց մէջ, ուր մշակութիւնը օրինաւոր պայմանաւ թոյլ արուած է :

Դարձեալ, Ալճերի 1852 ին կը հայթայթէր արդէն երկու միլիոն քիլոկրամէ աւելի ծխախոտ :

Ծխախոտոյ մշակութիւնը ի Ֆրանսա 20,000 հեղտառէ աւելի գործել կը տայ : Նա՝ օրինաւոր պայմանաւ թոյլ արուած 40,000 ի մօտ անկողներու յանձնուած է, եւ յատուկ կանոնադրով մը կապեալ⁽¹⁾ :

Որ եւ է գետնի կամ պարտիզի մը տէրը 20 ոտնաչափէ նուազ տեղ մշակելու իրաւունք չունի :

(1) Թոյլտուութիւն ունեցող հողագործք կը յարին այսպէս .

1. Տեսրակի մէջ անուններով նշանակուած հողերու կտրներն մենափաճառի (Régie) գործակաւարաց անդամադարձ ցուցնել, նոյն գործակաւարաց/հրահանգներուն միշտ հնազանդիլ, եւ մէջն խուզարկութեան ժամանակ իրենց չորցնելու տեղին, մեկտանցներ, տուններին եւ բնակարանի միւս տեղերն մտնելու թոյլ տալ, արեւը ծագելէն մինչեւ մայրն մտնելը :

2. Նշանակուած հողերու կտրներէ ուրիշ ո եւ է հողի վրայ ծխախոտ չմշակել, որոյ փոքրասիճան տարածութիւնն 20 կալ (are) է :

3. Թոյլտուութիւն ունեցող գետնի մակերեսոյթին առ նուազն 4/5 մետրը տնկել պէտք է :

4. Հնձուած ծխախոտոյ ամբողջ զուտարը մենափաճառի ընկերութեան հաւատարմապէս յանձնել պէտք է :

5. Իրենց հոնքը՝ մենափաճառի ընկերութեան որոշած մեծեանոցը փոխադրել պարտին :

Այս տունկին մշակութեան ժամանակն ի հարկէ կը փոխուի կլիմայից համեմատ :

Ֆրանսայի մէջ, փետրուար կամ մարտ ամսոյ մէջ կը ցանուի ծխախոտոյ հունտերն : Տնկարանի մէջ մեծցած մատաղ տունկերն՝ երեք կամ չորս ամիս վերջը հանուելով՝ նորէն կը տնկուին եռանկեայ կարգով՝ աղբով խառն եւ լաւ պատրաստուած հողի մէջ :

Յօդունն՝ (la tige) տաներկութի չափ տերեւներ տալուն պէս կը կտրեն՝ խակոյն վերին մասը՝ ծաղկանց կոկոններ տակաւին չերեւցած : Այս օրինակը շատ անգամներ ի գործ կը դրուի, տերեւներու մէջ աւելի զօրութիւն եւ հիւթ ամփոփելու նպատակաւ, զոր կը պահեն եւ երբեմն 70 հարիւրամեթրի երկայնութեամբ կ'աճին :

« Մշակութեան հնարքներն, կըսէր Պ. Պուշարտայ 1867 ին, սահմանին մէջ կատարելագործուած են, ի շնորհս սոցին կրնայ արտադրուիլ տերեւներ, որոց բովանդակութիւնն՝ ի սկզբնապաճառս՝ կարող է ճշտիւ նախագուշակուիլ : »

Երախտոյ մշակութիւնն ի Ֆրանսա, այժմ իսկ 20 միլիոն քիլոկրամէ աւելի հունձք մը կը տայ :

ՀՈՒՆՁԳ

Օգոստոս կամ սեպտեմբեր ամսոց վերջերն է, զոր տերեւոց հունձքը կը սկսի :

Նախ գետնի մօտ բուսած տերեւներն կը քաղեն, յաճախ աղտոտ, եւ այս պատճառաւ է որ ստորին տեսակ կը համարուին :

Յետոյ կը քաղեն այն տերեւներն, որք բուսած են նորա վերեւ, եւ այս գործողութիւնն կը կրկնուի մէն մի ութ օր :

Այս կերպով քաղուած տերեւներն մեծ խնամքով կը սրբուին, որ այժմ ջնջուած է այդ ժամապաճառ սովորութիւնն, եւ զատուելէ վերջը չուաններէ կ'անցուին, զոր մէն մի չուան յիսուն կամ հարիւր հատ կը պարունակէ :

Այս չուաններն օդին կը կախուին, ուր տերեւք կը չորնան — կը կարմրին — :

Չորցած տերեւներն խուրձ ընելու համար դեղեցիկ սեւի կը յանձնուի, խուրձն որ լոկ դիւրութիւն մ'է յօրինման :

Հողագործք են մի միայն, որ իրենց ծխախոտներն՝ Բէ-
ժիի կողմանէ յատկացուած մթերանոցներու (entrepôts) մէջ
կտաւէ հակերով կը բերեն. մինչդեռ օտար երկիրներէ ե-
կածներն (boneauts) կոչուած տակառներով են:

Հունձքը ծախու առնուած է կառավարութեան կողմանէ,
որ իւր գործարանաց մէջ՝ սպառման յատկացեալ ազդի ուղ-
դի ծխախոտներ սպառաստել եւ յօրինել կը տայ:

Այս աշխատութիւնն՝ յատուկ վարչութեան մը տնօրինու-
թեամբ ի գործ կը դրուի, մենավաճառը (La régie) արքու-
նական գանձուն ներքեւ (1):

Այս գործարանաց մէջ կը գտնուին նաեւ այնպիսիք, որք
տեսակ տեսակ ծխախոտներ կը սպառաստեն. զոր օրինակ.

Տիէրի գործարանը, որ միմիայն ծխելու ծխախոտ եւ հինգ
ու վեց սանթիմոց սիկառներ:

Հավրի գործարանը քթախոտ եւ ծխախոտ:

Ռէյլլի գործարանը միմիայն ընտիր սիկառներ:

Կուօ-Քայուի գործարանը ամէն տեսակ:

(Շարունակելի)

ԱՊՐՈ ՀԱՆՐԱՊԵԱՆ

Ընթերցողք ունեց կարծեք ենք թէ՝ *Դերենիկ* եւ
Կայծողիկ նոյն անձն են եւ թէ այդ անձն եւ եմ:
Կրկին սխալ. *Դերենիկ* եւ *Կայծողիկ* սարբեր անձրեմ
են, եւ եւ ոչ մին եմ ի նոցանէ. բաճարցակապէս
մասնակցութիւն ունեցած չեմ եւ նախորդ ամսա-
քրոյն ո՛չ սնորհնութեան ո՛չ խմբագրութեան:

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԵՊԱՇԵԱՆ

1. Ճրանսայի մէջ ծխախոտի 16 գործարաններ կան, որպիսիք են, ԷՒԼ,
ը Հաւր, Տիէր, Լիոն, Մարսիլիա, Նիս, Դուլուա, Շաղորու, Դօնէն, Պօռսօ,
Մոռլէս, Նանսի, Նանդ, Ռիօմ եւ Փարիզ. ուր կը գտնուի երկու գործարան
մին ի Կուօ-Քայու եւ զմիւսն Ռէյլլի փողոց:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՈՒԼ. — Խմբագիր-Տնօրէն Մամէտ Մամուրեան . Բաժանորդագիրն է մայրաքաղաքիս համար 4 մէհրտ . Գործակալութիւն Պոլսոյ՝ Նշան Պէրպէրեան :

ԲԻՒՐԱԿՆ. — Կիսամսեայ լրագիր , գիտական , բարոյական և ազգային . Խմբագիր-Տնօրէն Հ. Ստեփան Խ. Խլթիւնեան . Տարեկան բաժանորդագիրն է 2 1/2 մէհրտ ամսն տեղի համար :

ԲՈՒՐԱՍՏԱՆ ՄԱՆԿԱՆՑ. — Կիսամսեայ հանդէս պատկերազարդ . Հրատարակիչը՝ Ն. Կ. Պէրպէրեան և Ս. Տէօվլէթեան : Տարեկան բաժանորդագիրն՝ 40 Պոլսոյ և 45 դահեկան զաւառաց համար :

ԳԻՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ. — Հանդէս գիտական ամսեայ . Տնօրէն խմբագրապետ Ն. Տաղաւարեան . բաժանորդագիրն տարեկան մայրաքաղաքիս համար՝ 20 և զաւառաց համար 26 դրշ . վեցամսեան՝ 40 և 13 . օտար երկիրներու համար 5 ֆռ . բաժանորդագրութեան տեղին է Պաղտաւեան տպարան , Յակոբեան խան :

ԸՆՏԱՆԻՔ. — Կիսամսեայ հանդէս , բարոյական ու գրական . Խմբագիր Սիմոն Գարամաճեան , Հրատարակութիւն Արամ Աշնեան :

ՄԱՍԻՍ. — Շաբաթամերթ ազգային և բարոյական , հրատարակութիւն Արեւելոյ օրամերթի . Տարեկան բաժանորդագիրն՝ կէս ոսկի :

ՖԷԼԷՔ. — Պատկերազարդ Թրքահայ հանդէս կիսամսեայ , գրական ու գիտական . Տէր-Խմբագիր Յովհաննէս Յ. Պալլոզեան . 12 Թիւի բաժանորդագիրն է 30 դահեկան :

ՃԻՂԱՆ. — Շաբաթամերթ գրական , գիտական , տուրական , կլն . Տէր-Խմբագրապետ Տիրան Դ. Քէլէկեան : Տարեկան բաժանորդագիրն 80 և վեցամսեայն 40 դահեկան

Երկրագունք կը հրասարակուի ամիսն անգամ մը։
Տարեկան բաժանորդագիրն է՝ 4. Պոլսոյ համար երկու ար-
ծարք մէնիս, գաւառաց համար յիսուն դահեկան արծարք, օտար
երկիրներու համար 12 Ֆրանք, թղթասարուքեան ծախսն ըն-
կերութեանս վրայ լինելով։

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս Էֆէնցի Եօ-
սամեանի գրասենեակը, 4. Պոլիս, կամուրջին գլուխը, Վա-
լիսէ Սուլթան խան, թիւ 6, եւ կամ Արամեան Տպարան Զագ-
մագըլար Եօզուճու, Ֆակոքեան խան, թիւ 13։

Սմբագրութեանս վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ
Հանդիսիս Տնօրէն՝ Նդիա Տէմիրնիսյաւեան, 4. Պոլիս Ֆին-
նանցըլար Եօզուճու Արեւելեան Շուկայ Շարգ Հարթսը (Նոր
Պօստաւաճ) վերին լարի, թիւ 52։ Տնօրէնը գրասենեակը կը
գտնուի՝ Զորեհարթի եւ Շարք օրերը կէս օրէն յետոյ։

Իւրաքանչիւր թերթի գինն է չորս դահեկան։

Կը վաճառուի հետեւեալ տեղերը՝

4. Պոլիս. ջրավաճառ Պօղոս Աղաի եւ Ֆակոք Աղաի
խանութներն ի Պահնէ գաբու։

Առաջին տարին կը գտնուի գրասենեակն։ Գինն է 4 Մէնիս։

ԳՈՐԾԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ.	Մեծ.	Գաբրիէլ Էֆէնցի Էգնայան (M. Kapriel Eknayan.
Մանչեսթըր	»	Գ. Rue du Faubourg Montmartre 47. Paris)
		Էֆէնցի Մոլսովաճեան (Mr. K. Mol-
		dovack care of Messrs Gumushguerdan Bros
		400 Portland St. Manchester.
Վարձա	»	Կարապէտ Էֆէնցի Յովասափեան
Կարին	»	Ֆակոք » Համամեան
Եօզղաս	»	Մինեան » Բիրքեան
Աճիօն Բ. Հիսար	»	Սմբաս » Դաւիթեան
Սըվազ	»	Յարութիւն » Բարունակեան
Մարաշ	»	Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Սյնրապ	»	Վանան » Բիրքեան
Մուշ	»	Միքիշ » Սարքեան
Վան	»	Մարկոս » Նարանեան
Բեդի	»	Աւետիս » Քաչերունեան
Իզմիտ-Պահնէնիկ	»	Յարութիւն » Տէր Կարապէտեան

Հասցէի փոփոխութեան եւ թերթերու ընդունելութեան
անկանոնութեան պարագային, Տնօրէնութեանս՝ ժամանակին
իմաց տալ կը խնդրուի։